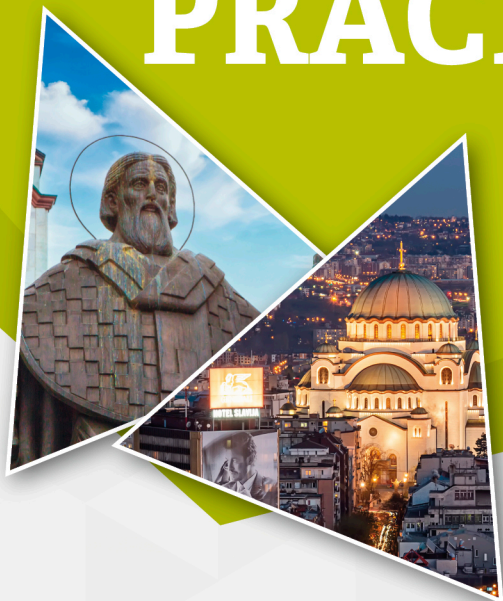

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

(Nie)zapomniane rodziny – pamięć o dynastii Karadorđevićów w Serbii

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzent prof. dr hab. Jacek Wojnicki,
Katedra Systemów Politycznych UW

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej

Numer 1/2022

Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej

ISBN 978-83-66413-72-6

Wydawca Instytut Europy Środkowej

ul. Niecała 5

20-080 Lublin

www.ies.lublin.pl

Projekt okładki i skład www.targonski.pl

Fotografie na okładce © Nataliya Nazarova | [shutterstock.com](https://www.shutterstock.com)

© Nenad Nedomacki | [shutterstock.com](https://www.shutterstock.com)

© cge2010 | [shutterstock.com](https://www.shutterstock.com)

Druk www.drukarniaakapit.pl

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

**(Nie)zapomniane rodziny
– pamięć o dynastii
Karadorđevićów w Serbii**

Spis treści

Tezy	7
Wstęp	9
1. O serbskiej dynastii słów kilka	13
2. Status dynastii Karađorđevićów w Serbii	25
3. Rehabilitacje członków rodziny królewskiej	33
4. Zwrot majątku dynastii Karađorđevićów	41
5. Pamięć o dynastii w serbskiej kinematografii	47
6. Pamięć o dynastii w serbskiej przestrzeni publicznej ...	51
7. Organizacje i partie monarchistyczne w Serbii	63
Podsumowanie	69
Bibliografia	73

■ TEZY

Wraz z rozpadem państwa jugosłowiańskiego oraz zapoczątkowaniem procesu transformacji systemowej można zauważyć wzmacnianie pamięci o dynastiach zarówno w Serbii, jak i w innych państwach regionu Bałkanów.

Dynastie królewskie stanowią część nie tylko dziedzictwa narodowego, kulturowego i historycznego narodów bałkańskich, ale także ich tożsamości.

Podmiotami zaangażowanymi we wzmacnianie pamięci o dynastiach bałkańskich są przede wszystkim potomkowie rodzin królewskich.

W Serbii, w przestrzeni publicznej państwa oraz w obszarze szeroko pojętej kultury istnieje wiele miejsc pamięci o członkach dynastii, wciąż powstają też nowe.

Potomkowie Karađorđevićów zaangażowani są nie tylko w proces wzmacniania pamięci o dynastii, ale także w procesy rehabilitacyjne oraz w odzyskanie odebranego im po zakończeniu II wojny światowej mienia.

Potomkowie Karađorđevićów prezentują siebie jako depozytariuszy pamięci o czasach sprzed epoki komunizmu w Serbii, a także jako reprezentantów ofiar reżimu komunistycznego.

We wzmacnianie pamięci o ostatniej serbskiej dynastii zaangażowane są różne organizacje monarchistyczne, ale także konserwatywne i prawicowe partie polityczne.

Wstęp

Wraz z upadkiem ładu zimnowojennego i rozpoczęciem się procesu transformacji ustrojowej w państwach bałkańskich, do wielu z nich powrócili potomkowie dawnych dynastii, które rządziły w tych państwach przed wybuchem II wojny światowej¹. Już w 1989 r. na uroczystość ponownego pochówku swych dziadków – króla Nikoli I, królowej Mileny oraz ich córek, do Czarnogóry przyjeżdża książę Nikola II. Z kolei następcy tronu serbskiej dynastii Karađorđevićów –

¹ T. Kuljić, *Monumentalizacija srpske monarhije*, Pešćanik, 31.08.2005, <https://pescanik.net/monumentalizacija-srpske-monarhije/> [05.01.2022].

Aleksandrowi II, udało się po raz pierwszy przybyć do Serbii w 1991 r.² W 1990 r., po upadku reżimu Nicolae Ceaușescu, do Rumunii próbował powrócić król Michał I, jednak władze odmówiły mu wówczas wydania dokumentów podróży i kilka godzin po wjeździe do kraju, w którym posługiwał się duńskim paszportem dyplomatycznym, został wydalony z Rumunii. Ostatecznie powrót Michała I do kraju zakończył się sukcesem dopiero w 1992 r.³ Rok później, także bezowocnie, do swej ojczyzny próbował przyjechać Leka I Zogu. Władze nie zezwoliły mu jednak na pozostanie w kraju⁴. Ponownie przybył do Albanii w 1997 r.⁵ Natomiast rok wcześniej do Bułgarii powrócił Symeon II.

Te liczne i konsekwentne powroty członków dawnych dynastii panujących na Bałkanach spowodowały ożywienie się w społeczeństwach pamięci o dawnych władcach, ale jednocześnie zapoczątkowały dyskusje na temat możliwej restauracji monarchii. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie, w jakich obszarach (społeczno-polityczno-kulturowych) oraz w jaki sposób i przez jakie podmioty kształtowana jest

² J. Đureinović, *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution*, Abingdon, Oxon 2020, s. 123.

³ C. J. Williams, *King Michael's Visit Stirs Joy and Unease in Romania*, Los Angeles Times, 27.04.1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-04-27-mn-642-story.html> [07.01.2022].

⁴ *Shqipëri: E shtuna Ditë Zie për vdekjen e Leka Zogut*, Radio Evropa e Lirë, 30.11.2011, <https://www.evropaelire.org/a/24407413.html> [07.01.2022].

⁵ *Albania buries royal claimant Leka Zogu*, BBCNews, 03.12.2011, <https://www.bbc.com/news/world-europe-16021010> [07.01.2022].

obecnie pamięć o dynastii Karađorđevićów w Serbii – dynastii, której dzieje w nieodłączny sposób wiążą się z historią serbskiej państwowości. Ród Karađorđevićów był ostatnią dynastią, która panowała w Serbii, ale także w Jugosławii, aż do końca II wojny światowej, kiedy to nowy reżim komunistyczny zdecydował o obaleniu monarchii. Członkowie rodziny królewskiej, po upadku monarchii oraz uniemożliwieniu im powrotu do ojczyzny, przez kolejne dekady zmuszeni byli żyć na emigracji. Dopiero zmiany, jakie zaszły na Bałkanach w latach 90. XX wieku, pozwoliły im na powrót. Zmiany ustrojowe spowodowały również, że w Serbii odżyła pamięć zbiorowa o dawnej dynastii, która na trwałe zapisała się w historii i kulturze serbskiej.

1 ● O serbskiej dynastii słów kilka

W historii Serbii było kilka dynastii. Rozpoczynając od okresu średniowiecza, należy wymienić dynastię Vukano-
viciów (XI-XII w.), ale przede wszystkim Nemaniciów (XII-
-XIV w.), najważniejszą dynastię serbską z tamtego okresu,
z którą wiąże się powstanie królestwa Serbii z autonomicz-
nym kościołem prawosławnym⁶. Jej przedstawiciele zajmu-
ją niezwykle ważne miejsce w pamięci narodu serbskiego.
Szczególną pamięcią otoczony jest założyciel tejże dynastii,

⁶ B. Jelavich, *Historia Bałkanów wiek XVIII i XIX*, t. 1, Kraków 2005, s. 31.

Stefan Nemanja⁷. To właśnie jego syn, Stefan II, przyjął tytuł króla i wobec tego przeszedł do historii jako Stefan Pierwszy Koronowany (*Stefan Prvovenčani*). Natomiast jego drugi syn, Święty Sawa (imię z chrztu: Rastko), przeszedł do historii właśnie jako założyciel autokefalicznej cerkwi serbskiej (1219 r.) i do dziś uznawany jest przez Serbów za najważniejszego świętego.

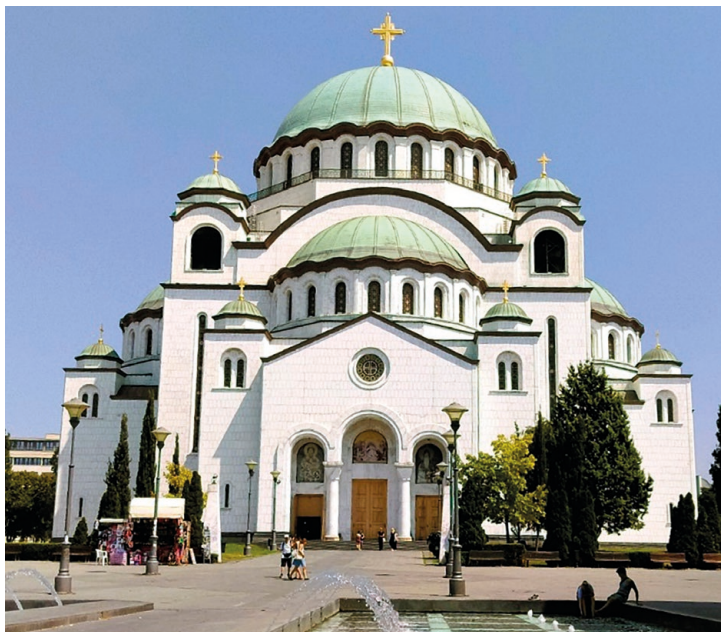
Szczyt potęgi średniowiecznego państwa serbskiego wiąże się natomiast z rządami Stefana Dušana (1331-1355), który znacząco poszerzył terytorium, nad którym sprawował władzę⁸. Co więcej, w 1364 r. koronował się na króla (cara) i podniósł arcybiskupstwo w Peci do rangi patriarchatu⁹. Jednak wraz ze śmiercią jego syna Stefana Uroša V (1371 r.) dynastia Nemaniciów wygasła, a ziemie serbskie zostały podzielone pomiędzy rywalizujących ze sobą lokalnych notabli¹⁰.

⁷ Stefan Nemanja miał trzech synów: Vukana, Stefana oraz Rastka, który po przyjęciu wieczystych ślubów zakonnych przyjął imię Sawa; warto dodać, że w 2021 r. w centrum Belgradu odsłonięto wielki pomnik (ponad dwudziestotrzymetrowy) tego władcy, M. D. Miljković, *Otkriven spomenik Stefanu Nemanji uz kršenje epidemioloških mera*, Danas, 27.01.2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/svecano-otvaranje-spomenika-stefanu-nemanji-foto/>.

⁸ T. Judah, *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, London 1997, s. 23-24.

⁹ B. Jelavich, *Historia Bałkanów...*, t. 1, s. 31.

¹⁰ Ibidem, s. 32.

Fot. 1. Cerkiew św. Sawy w Belgradzie.
Fot. A. Domachowska (2018)

Fot. 2. Pomnik św. Sawy w Belgradzie z 2003 r.
Fot. A. Domachowska (2018)

Natomiast z okresu tworzenia się niepodległego państwa serbskiego (od XIX w.), wyzwalającego się spod jarzma Imperium Osmańskiego, należy wymienić dwie dynastie – dynastię Karađorđevićów oraz dynastię Obrenovićów. Członkowie tych dwóch rodzin rządili w Serbii od początku XIX w. aż do końca II wojny światowej, przy czym dynastia Karađorđevićów rządziła na początku XIX w. (1804-1813), w latach 1842-1858 oraz przede wszystkim prawie przez całą pierwszą połowę wieku XX (1903-1945). Z kolei władcy z dynastii Obrenovićów panowali w Serbii w latach 1815-1842 oraz od 1858 do 1903 r.

Dynastia Karađorđevićów łącznie liczyła pięciu władców, nie wliczając przywódcy I powstania serbskiego i założyciela rodziny, Karađorđa, czyli Jerzego Czarnego. Byli to zatem:

1. Aleksandar Karađorđević (1842-1858),
2. Petar I Karađorđević (1903-1921),
3. Aleksandar I Karađorđević (1921-1934),
4. Pavle Karađorđević (1934-1941),
5. Petar II Karađorđević (1934-1945).

Jak już wspomniano, protoplastą dynastii Karađorđevićów był Jerzy Czarny (1768-1817), główny przywódca I powstania serbskiego (1804-1813). Został on zamordowany w 1817 r. na zlecenie przywódcy II powstania serbskiego oraz jednocześnie założyciela dynastii Obrenovićów¹¹

¹¹ O Milošu Obrenoviću jako archetypie przywódcy serbskiego zob. szerzej: M. Dymarski, *Serbian political leadership: archetype and modernity*, „Studia z Dziejów

– Miloša Obrenovicia. Od tamtej pory poszczególni członkowie obu dynastii będą zamiennie panować w Serbii. Dopiero w 1842 r. na serbskim tronie zasiadł kolejny z dynastii Karađorđevićów, wnuk Jerzego Czarnego, Aleksandar Karađorđević¹². Jednak w 1858 r. zwolennicy Obrenoviciów podjęli decyzję o detronizacji Aleksandra i wybraniu na jego miejsce ponownie, będącego już wtedy w podeszłym wieku, Miloša Obrenovicia¹³. W kolejnych dekadach XIX w. to właśnie członkowie dynastii Obrenoviciów będą rządzić w Serbii.

Dopiero w 1903 r. dynastia Karađorđevićów powróciła do władzy w kraju. Rok ten okazał się niezwykle symboliczny i kluczowy dla dalszych relacji pomiędzy członkami obu dynastii, ponieważ ówczesny król Aleksandar Obrenović i jego żona królowa Draga (ale także minister wojny i bracia królowej)¹⁴ zostali zabici w czasie zorganizowanego zamachu stanu. W nocy z 10 na 11 czerwca grupa oficerów dostała się do pałacu królewskiego i dokonała przewrotu. Dowodził nimi oficer Dragutin Dimitrijević¹⁵. Zabójstwo króla Aleksandra stanowiło tragiczny koniec dynastii Obrenoviciów na serbskim tronie. Następnie został powołany rząd tymczasowy,

Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 51(1), 2016, s. 145-167.

¹² J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1977, s. 266.

¹³ Ibidem, s. 380.

¹⁴ B. Jelavich, *Historia Bałkanów wiek XX*, t. 2, Kraków 2005, s. 45.

¹⁵ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, op.cit., s. 499.

a 15 czerwca 1903 r. na nowego monarchę serbski parlament wybrał Petra Karađorđevicia¹⁶, wnuka Jerzego Czarnego, który większość życia spędził na emigracji. W 1918 r. został on koronowany na władcę powstałego wówczas Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (*Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, SHS). Po jego śmierci w 1921 r. władzę w kraju przejął jego syn Aleksandar I. Panował do 1934 r., kiedy to podczas swej oficjalnej wizyty we Francji (a dokładnie w Marsylii) został zamordowany przez chorwackich ustaszy, wspólnie z członkami Wewnętrznej Macedońskiej Organizacji Rewolucyjnej (*Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija*, VMRO)¹⁷. W zamachu zginął również francuski minister spraw zagranicznych Jean-Louis Barthou¹⁸.

Po nagłej śmierci władcy, księciem regentem został jego kuzyn – książę Pavle (syn Arsenija, brata króla Petra I), który miał sprawować władzę do czasu uzyskania pełnoletności przez syna Aleksandra I – Petra II. Ponieważ Petar II był

¹⁶ The Royal Family of Serbia, *HM King Peter I of the Serbs, Croats and Slovenes*, <https://royalfamily.org/dinasty/hm-king-peter-i-of-the-serbs-croats-and-slovenes/> [14.02.2022]; warto dodać, że serbska dynastia Karađorđevićów posiadała związki z czarnogórską dynastią Petrović-Njegoš. Mianowicie, najstarsza córka władcy czarnogórskiego, króla Nikoli I, księżniczka Ljubica-Zorka, poślubiła w 1883 r. Petra I Karađorđevicia. Wiele lat spędzili w Cetynii.

¹⁷ M. J. Zacharias, *Komunizm. Federacja. Nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004, s. 33; na temat samego zamachu zob. szerzej: K. S. Morawski, *The assassination of King Alexander I of Yugoslavia in the light of archival press articles*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 51(1), 2016, s. 47-75.

¹⁸ L. Podhorodecki, *Jugosławia. Zarys dziejów*, Warszawa 1979, s. 312.

wówczas dzieckiem – miał bowiem zaledwie 11 lat, władzę w kraju przejęła regencja (*Namesništvo*), co zresztą zostało wprost określone w testamencie przez samego monarchę. Na czele regencji stanął właśnie książę Pavle. Oprócz niego w ramach tego organu zasiadali również Ivo Perović i Radenko Stanković¹⁹.

25 marca 1941 r. książę Pavle podpisał przystąpienie do tzw. paktu trzech (Niemcy – Włochy – Japonia), co w rezultacie doprowadziło do wybuchu protestów społecznych, kryzysu wewnętrznego, a w konsekwencji do zamachu stanu. Wobec tego 27 marca książę udał się na emigrację wraz z żoną oraz trójką dzieci. Książę, zanim ostatecznie dotarł do Paryża, wcześniej odwiedził Ateny, następnie Kenię, a także Republikę Południowej Afryki. Zmarł 14 września 1976 r. w amerykańskim szpitalu znajdującym się w pobliżu francuskiej stolicy. Pochowany został w Lozannie wraz ze swym synem księciem Nikołą oraz żoną królową Olgą²⁰.

Wraz z udaniem się na emigrację przez księcia Pavla, władzę w kraju objął król Petar II²¹. Jednak po ataku III Rzeszy na Jugosławię również monarcha zmuszony był opuścić Serbię, podobnie jak wielu innych serbskich polityków. Udał

¹⁹ *Rehabilitovan kralj Petar II Karađorđević*, RTV, 31.08.2015, https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/rehabilitovan-kralj-petar-ii-karadjordjevic_633998.html [10.02.2022].

²⁰ *Rehabilitovan knez Pavle*, RTS, 15.12.2011, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/1009416/rehabilitovan-knez-pavle.html> [10.02.2022].

²¹ *Rehabilitovan kralj Petar II Karađorđević*, Vreme, <https://www.vreme.com/projekat/rehabilitovan-kralj-petar-ii-karadjordjevic/> [10.02.2022].

się najpierw do Grecji, a stamtąd do Jerozolimy, Egiptu, aż wreszcie dotarł do Wielkiej Brytanii, gdzie m.in. rozpoczął studia na Uniwersytecie w Cambridge²².

W czasie wojny monarcha popierał ruch oporu zorganizowany przez generała Dragoljuba „Dražę” Mihailovicia, czyli tzw. oddziały czetnickie, znane też jako Ruch Ravnogorski (*Ravnogorski pokret*) (nazwa pochodzi od wioski Ravna Gora, gdzie został on założony). Co więcej, zgodnie z decyzją króla Petra II nazwano je Królewskimi Wojskami Jugosłowiańskimi w Ojczyźnie (*Kraljevska Jugoslovenska Vojska u Otadžbini*), a samemu Mihailoviciowi powierzono funkcję ministra wojny w rządzie emigracyjnym²³. Celem politycznym Mihailovicia było odbudowanie po wojnie monarchii.

Oddziały czetnickie nie były jednak jedyną siłą, która podjęła walkę z okupantem na ziemiach jugosłowiańskich – tą drugą byli komuniści, formujący oddziały partyzanckie pod dowództwem Josipa Broza-Tity. Z czasem obie strony zaczęły zwalczać się nawzajem. Powołana przez komunistów jugosłowiańskich w 1942 r. Antyfaszystowska Rada Wyzwolenia Narodowego Jugosławii (*Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, AVNOJ*) działała w opozycji do legalnych władz Jugosławii, obecnych na emigracji

²² V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovan kralj Petar Drugi*, Novosti, 29.08.2015, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:564758-Rehabilitovan-kralj-Petar-Drugi> [10.02.2022].

²³ T. Stryjek, *Współczesna Serbia i Chorwacja wobec własnej historii*, Warszawa 2020, s. 92.

w Londynie²⁴. Z czasem jednak zarówno Stany Zjednoczone, jak i Wielka Brytania przeorientowały swoje poparcie na partyzantów, wobec czego również król Petar II zmuszony był wycofać swe wsparcie dla czetników.

Zgodnie z umową zawartą w 1944 r. pomiędzy Josipem Brozem-Titą a ówczesnym jugosłowiańskim premierem na uchodźctwie, Ivanem Šubašiciem, król Petar II nie mógł powrócić do kraju aż do momentu, kiedy zostanie zorganizowany plebiscyt w sprawie monarchii. Do tego czasu to Rada Regencyjna „powołana przez niego samego, ale na wniosek rządu emigracyjnego i w porozumieniu Šubašicia z [...] Josipem Brozem-Titą” miała sprawować władzę królewską²⁵. Oczywiście król był przeciwko takiemu rozwiązaniu. Powoływał się w tej sprawie na tekst konstytucji jugosłowiańskiej, która nie dopuszczała możliwości regencji w sytuacji, gdy dany monarcha był w stanie sprawować władzę²⁶.

Następnie Rada Regencyjna ogłosiła wybory do Konstytuanty (*Ustavotvorna skupština*), które odbyły się 11 listopada 1945 r. Ostatecznie na swym pierwszym posiedzeniu 29 listopada 1945 r. proklamowała ona powstanie Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii (*Federativna Narodna Republika Jugoslavija*, FNRJ) i zniósła monarchię. Królowi Petrowi II oraz całej dynastii Karađorđevićów odebrano

²⁴ M. J. Zacharias, op.cit., s. 51-52.

²⁵ Ibidem, s. 64.

²⁶ B. Jelavich, *Historia Bałkanów...*, t. 2, s. 309.

wszelkie prawa²⁷. Jak zostało podkreślone w Deklaracji AV-NOJ z 29 listopada 1945 r.: „w czasie kwietniowego napa-
du Niemiec i innych faszystowskich państw na Jugosławię
Petar II Karađorđević, nie mając ani zdolności, ani woli do
zorganizowania obrony kraju przed okupantem, uciekł za
granicę, pozostawiwszy narody Jugosławii na łasce losu. Na
skutek swego zachowania i działań w czasie trwania wojny
narodowowyzwoleńczej Petar II Karađorđević osłabiał opór
narodu wobec okupanta, on też ze wszystkich sił pomagał
zdrajcom, którzy w 1941 r. prowadzili bezpośrednią walkę
przeciwko Armii Narodowowyzwoleńczej, to jest przeciwko
ruchowi wyzwolenia narodowego, jak również współpraco-
wali z okupantem”²⁸.

Z kolei dekret Prezydium Zgromadzenia Narodowego Fe-
deralnej Ludowej Republiki Jugosławii z 8 marca 1947 r. (*Ukaz
Predsedništva Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ od 8.
marta 1947 r.*) pozbawił rodzinę królewską²⁹ obywatelstwa
i majątku. Dekret podpisał przewodniczący dr Ivan Ribar,

²⁷ Arhiv Jugoslavije, *Deklaracija o proglašenju Federativne Narodne Republike Ju-
goslavije*, 29. novembar 1945., [http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/
glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/deklara-
cija_o_proglašenju_fnrj.html](http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/
glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/deklara-
cija_o_proglašenju_fnrj.html) [15.02.2022].

²⁸ T. Szymczak, *Jugosławia, państwo federacyjne*, Łódź 1982, s. 117.

²⁹ Dokument dot. konfiskacji mienia zob. Vlada Federativne Narodne Republi-
ke Jugoslavije, *Naredba*, 02.08.1947, [https://royalfamily.org/wp-content/
uploads/2014/08/resenje-o-oduzimanju_imovine1.pdf](https://royalfamily.org/wp-content/
uploads/2014/08/resenje-o-oduzimanju_imovine1.pdf) [12.02.2022].

osobisty przyjaciel Josipa Broza-Tity³⁰, oraz sekretarz prezydium i ówczesny poseł Mile Peruničić.

Po latach spędzonych w Londynie, obalony już król Petar II przeniósł się do Stanów Zjednoczonych. Zmarł 3 listopada 1970 r. w Denver. Został pochowany w cerkwi św. Sawy w Libertyville (w stanie Illinois), położonym niedaleko jeziora Michigan³¹. Jego jedyny syn i następca tronu, książę Aleksandar II Karađorđević, jest obecną głową dynastii. W 1991 r. powrócił on do Serbii po raz pierwszy. Witwały go wówczas tłumy krzyczące: „Chcemy króla!”. Co ciekawe, ówczesne władze ani nie zakazały wjazdu potomkowi dynastii, ani nie ingerowały w masowe wystąpienia społeczne. Zdecydowały się po prostu je zignorować³². Ostatecznie oficjalny powrót księcia do Serbii nastąpił jednak po przemianach demokratycznych w 2000 r., kiedy to odsunięty od władzy został Slobodan Milošević. Warto dodać, że książę Aleksandar II ma trzech synów – księcia Petra, Filipa oraz Aleksandra.

³⁰ V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovan kralj Petar...*; warto dodać, że Ivan Ribar (od 1943 r. premier państwa jugosłowiańskiego) po detronizacji króla sprawował funkcję głowy państwa aż do 1953 r., kiedy to zastąpił go Tito.

³¹ Ibidem.

³² J. Đureinović, op.cit., s. 123.

2. Status dynastii Karađorđevićów w Serbii

Upadek reżimu Slobodana Miloševicia w 2000 r. oznaczał początek zmian transformacyjnych w Serbii. Doszło wówczas również do zmiany stanowiska władzy wobec żyjących wciąż członków dynastii Karađorđevićów. W lutym 2001 r. serbski parlament uchylił dekret z 1947 r. o odebraniu obywatelstwa i mienia rodzinie królewskiej (*Ukaz o oduzimanju državljanstva i imovine*)³³. Co więcej, w tym samym roku wprowadzono nowe święto 15 lutego, wprost nawiązujące do serbskiej tra-

³³ *Novi početak 2000-2003*, Beograd, <http://www.beograd.rs/lat/upoznajte-beograd/1277-novi-pocetak-2000-2003/> [22.02.2022].

dycji sprzed 1918 r. – Sretenje³⁴, które do zakończenia I wojny światowej też było świętem państwowym. Ponadto z kalendarza świąt usunięto święta symbolizujące zarówno tzw. Drugą (1945-1992), jak i Trzecią Jugosławię (1992-2003) i w ten sposób symbolicznie wskazano na ciągłość serbskiej historii od okresu monarchii średniowiecznej poprzez lata walki o niepodległość i budowania państwa od 1804 r. do 1918 r.³⁵

Oficjalny powrót do Serbii następcy tronu Aleksandra II Karađorđevicia, mającego wówczas 56 lat, nastąpił dokładnie 17 lipca 2001 r. Serbskie władze zgodziły się wówczas na udostępnienie mu zarówno Pałacu Królewskiego (*Kraljevski Dvor*), jak i Białego Pałacu (*Beli Dvor*)³⁶, znajdujących się w Dedinje – jednej z dzielnic Belgradu. Warto przypomnieć, że oba budynki wzniesiono w okresie dwudziestolecia międzywojennego z inicjatywy jego dziadka, króla Aleksandra I³⁷.

Jednak serbski ustawodawca do dzisiaj nie przyjął konkretnej ustawy, która precyzyjnie określałaby status po-

³⁴ Warto dodać, że Sretenje to święto zarówno państwowe, jak i cerkiewne w Serbii. Tego dnia wspomina się dwa kluczowe wydarzenia historyczne – wspomniane już I powstanie serbskie, ale także przyjęcie pierwszej konstytucji Serbii (*Sretenjski ustav*) w 1835 r. W wymiarze religijnym to również święto Spotkania Pańskiego (*Sretenje Gospodnje*), *Sretenje u Srbiji – praznik crkve i države*, P-portal, 15.02.2022, <https://p-portal.net/sretenje-u-srbiji-praznik-crkve-i-drzave/> [26.02.2022].

³⁵ T. Stryjek, op.cit., s. 429-430.

³⁶ Od 2011 r. ustanowiono obowiązek zapewnienia dostępu do części muzealnej także turystom.

³⁷ N. Čolić, *Pre dvadeset godina Karađorđevići se vratili na Dedinje*, Danas, 18.07.2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/pre-dvadeset-godina-karadjordjevici-se-vratili-na-dedinje/> [22.02.2022].

tomków dynastii w Serbii. Na ten problem od lat zwraca uwagę następca tronu książę Aleksandar II. W 2011 r., kiedy przedstawiono propozycje analogicznej ustawy określającej status dynastii Pretrović-Njegoš w Czarnogórze, liczył on na to, że podobny akt prawny zostanie wypracowany w Serbii³⁸. Tak się jednak nie stało.

Analizując działalność rodziny królewskiej w Serbii, należy wspomnieć o dwóch ciałach powołanych przez nią już w 1991 r., funkcjonujących wówczas jeszcze na emigracji. Są to: Zgromadzenie Królewskie (*Krunske veće*) oraz Rada Królewska (*Krunski savet*). Oprócz nich działają również Rada Prawna Korony (*Pravni savet krune*) i Gabinet Królewski (*Krunski kabinet*). W skład Zgromadzenia Królewskiego wchodzi: następca tronu książę Aleksandar II, jego pierworodny syn – książę Petar Karađorđević, kolejni synowie – Filip i Aleksandar, przedstawiciel Rady Królewskiej – Dragomir Acović, a także Dušan Babac, Đurđe Ninković i Branko Terzić. Z kolei w Radzie Królewskiej zasiadają przedstawiciele nauki i kultury: Čedomir Antić, Vladan Vukosavljević, Marko Bumbaširević, Emir Kusturica, Bogoljub Šijaković, Marko Bajić, Matija Bećković, Zoran Živanović, Dušan Kovačević, Milan Parivodić, Nikola Moravčević, Bojan Sudić, Kosta Čavoški, Milosav Tešić, Miroslav Gašić, Milovan Danojlić, Vladan Živulović, Slobodan G. Marković, Predrag Marković, Darko

³⁸ J. Tasić, *Beograd treba da sledi primer Podgorice*, Danas, 17.04.2011, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/beograd-treba-da-sledi-primer-podgorice/> [22.02.2022].

Spasić³⁹. Mandat, jaki posiadają, nie jest ograniczony czasowo, a swoje obowiązki wykonują za darmo. Do zadań Rady należy po prostu doradzanie następcy tronu w sprawie jego działalności na rzecz państwa i społeczeństwa⁴⁰.

Choć oficjalny powrót następcy tronu nastąpił w 2001 r., to należy zaznaczyć, że zarówno książę Aleksandar II, jak i inni członkowie jego rodziny przyjeżdżali do Serbii od początku lat 90. XX w. Już wtedy kształtowana była pamięć o Karađorđevićach, o których – zgodnie z wolą ówczesnych władz – powinno się jednak zapomnieć w czasach komunistycznych. Podmiotami, które przypominały o dynastii i potomkach ostatniego monarchy, były organizacje, partie oraz osoby, które pielęgnowały pamięć o ofiarach komunistów oraz ruchu czetnickim. Jak podkreśla Jelena Đureinović, władza tolerowała wówczas rosnącą popularność owego ruchu, która nie ograniczała się do kilku partii politycznych⁴¹, ale ulegała wzmocnieniu w całym serbskim społeczeństwie. W wielu miejscach w Serbii, na rynkach, straganach, pojawiały się liczne pamiątki związane

³⁹ T. Stryjek, op.cit., s. 429.

⁴⁰ B. Bilbija, *Savetnici iz dvorske trpezarije*, Politika, 21.01.2012, <https://www.politika.rs/sr/clanak/205461/Savetnici-iz-dvorske-trpezarije> [22.02.2022].

⁴¹ Warto dodać, że o miano depozytariusza pamięci o ruchu czetnickim rywalizowały ze sobą Serbski Ruch Odnowy (*Srpski pokret obnove*, SPO) oraz Serbska Partia Radykalna (*Srpska radikalna stranka*, SRS) i wzajemnie się oskarżały o jej zawłaszczenie do politycznych celów. SPO promował wizerunek czetników jako ruchu demokratycznego, jugosłowiańskiego i prozachodniego. Natomiast SRS podkreślała tradycję czetnicką jako tę nastawioną na zjednoczenie wszystkich Serbów w jeden, etnicznie jednorodny organizm państwowy, J. Đureinović, op.cit., s. 167.

z ruchem czetnickim (np. kasety magnetofonowe z pieśniami czetnickimi), a wieś Ravna Gora przyciągała coraz więcej osób. Duchowni Serbskiej Cerkwii Prawosławnej organizowali specjalne uroczystości religijne w celu podtrzymania pamięci o ofiarach komunizmu. Tego rodzaju uroczystości dedykowane były także władcom z dynastii Karađorđevićów. Eparcha Šumadiji zorganizował tego rodzaju mszę ku pamięci króla Aleksandra I w Kragujevcu w 1990 r.⁴²

Potomkowie dynastii również od początku lat 90. XX w. uczestniczyli w różnego rodzaju uroczystościach upamiętniających ofiary komunizmu i wspierali ich organizowanie. Krytykowali sytuację w kraju, popierali opozycję, a także dyskutowali kwestię ponownego ustanowienia monarchii w Serbii. Warto przypomnieć, że nawet Vojislav Koštunica (późniejszy prezydent Jugosławii i premier Serbii oraz założyciel Demokratycznej Partii Serbii – *Demokratska stranka Srbije*, DSS) w 1991 r. opowiadał się za pomysłem ustanowienia monarchii parlamentarnej⁴³. Z kolei Partia Demokratyczna (*Demokratska stranka*, DS) w 1990 r. próbowała nakłonić księcia Tomislava Karađorđevića, aby wystartował w ówczesnych wyborach prezydenckich. On się jednak nie zgodził⁴⁴.

⁴² Ibidem, s. 57–58.

⁴³ Ibidem, s. 123.

⁴⁴ V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovan princ Tomislav*, Novosti, 25.12.2013, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:470374-Rehabilitovan-princ-Tomislav> [22.02.2022].

Warto również przypomnieć, że po powrocie do kraju księżniczka Jelisaveta, córka księcia Pavla, która od razu starała się zaangażować w politykę, w 2004 r. wystartowała w wyborach prezydenckich. Opowiadała się wówczas za zbudowaniem „sprawiedliwego państwa”, a nie za przywracaniem monarchii. Ostatecznie nie zyskała znaczącego poparcia społecznego, zdobyła bowiem łącznie niespełna 64 tys. głosów (2,1%)⁴⁵.

Obecną działalność członków dynastii Karađorđevićów można dostrzec w różnych obszarach funkcjonowania państwa i społeczeństwa. Przede wszystkim biorą oni udział w różnego rodzaju uroczystościach rocznicowych, politycznych, historycznych. Uroczystości związane z potomkami dynastii Karađorđevićów również przyciągają uwagę i wzmacniają pamięć o dynastii wśród Serbów. Na przykład w październiku 2016 r. odbył się ślub księcia Mihaila, syna księcia Tomislava, z Ljubicom Ljubisavljević. Został on zorganizowany w cerkwi św. Jerzego na Oplenacu, natomiast już samo wesele – w Białym Pałacu⁴⁶. Rok później odbył się z kolei ślub księcia Filipa Karađorđevicia i Danici Marinković – córki znanego malarza, Milana Marinkovicia-Cileta. Ślub miał jednak miejsce w Belgradzie – w soborze

⁴⁵ *Njeno Kraljevsko Visočanstvo Princeza Jelisaveta od Jugoslavije*, http://www.princesselizabeth.org/?page_id=21 [22.02.2022].

⁴⁶ *Kraljevska Porodica Srbije, Venčanje Princa Mihaila Karađorđevića i Princeze Ljubice*, 23.10.2016, <https://royalfamily.org/lat/wedding-of-prince-mihailo-and-princess-ljubica-karadjordjevic/> [22.02.2022].

św. Michała Archanioła (*Saborna crkva Svetog arhandela Mihaila u Beogradu*). Jest to główna świątynia Serbskiej Cerkwi Prawosławnej znajdująca się w stolicy kraju. Warto przypomnieć, że w tym samym miejscu w 1922 r. odbył się ślub króla Aleksandra I z księżniczką Mariją⁴⁷. Z kolei rok później, w grudniu 2018 r., miała miejsce uroczystość z okazji chrztu pierwszego dziecka księcia Filipa – księcia Stefana, w cerkwi św. Andrzeja (*Crkva Svetog Andreja*). Co ciekawe, dziecko zostało ubrane w ten sam strój, w którym ochrzczono króla Petra II w 1923 r.⁴⁸

⁴⁷ Kraljevska Porodica Srbije, *Venčanje Princa Filipa i Danice Marinković*, 12.10.2017, <https://royalfamily.org/lat/vencanje-princa-filipa-i-danice-marinkovic/> [22.02.2022].

⁴⁸ *Princ Stefan Karađorđević kršten u Crkvi Svetog Andreja*, RTS, 15.12.2018, <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/471/svet-poznatih/3356404/princ-stefan-karadjordjevic-krsten-u-crkvi-svetog-andreja.html> [22.02.2022].

3.

Rehabilitacje członków rodziny królewskiej

W przestrzeni publicznej temat rodziny królewskiej był szczególnie żywy podczas toczących się procesów rehabilitacyjnych. Pierwsza ustawa dotycząca rehabilitacji została w Serbii uchwalona w 2006 r.⁴⁹, w czasie rządów premiera Vojislava Koštunicy. Zgodnie z zapisami przyjętego aktu prawnego, osoby lub członkowie rodzin, którzy twierdzą, że zostali pozbawieni z powodów politycznych lub ideologicz-

⁴⁹ Službenik glasnik Republike Srbije, *Zakon o rehabilitaciji*, 33(2006); na temat rehabilitacji w prawie serbskim zob. D. Jakšić, *Rehabilitacija u krivičnom pravu Srbije*, „NBP: žurnal za kriminalistiku i pravo”, 2/2014, Beograd, s. 189-194.

nych życia, wolności czy innych praw w okresie od 6 kwietnia 1941 r.⁵⁰ do dnia wejścia w życie ustawy (i posiadający miejsce zamieszkania na terytorium Serbii), mogą domagać się rehabilitacji. Natomiast ci, którzy zostaną zrehabilitowani, mogą wnioskować również o zwrot własności lub o odszkodowanie. Co więcej, zgodnie z art. 2 ustawy, wniosek o rehabilitację może złożyć każda osoba fizyczna lub osoba prawna.

Przyjęta ustawa była dość krótka (składała się z zaledwie dziewięciu artykułów) i nieprecyzyjna⁵¹. W związku z tym przez krytyków była oceniana jako próba przeprowadzenia relatywizacji przeszłości państwa⁵². Ostatecznie jednak, ze względu na jej liczne niedociągnięcia, ustawodawca serbski w 2011 r. uchwalił kolejną ustawę⁵³. Za jej przyjęciem głosowała ówczesna większość parlamentarna – Partia Demokratyczna, Zjednoczone Regiony Serbii (*Ujedinjeni regioni Srbije*, URS) oraz Socjalistyczna Partia Serbii (*Socijalistička partija Srbije*, SPS)⁵⁴. Zgodnie z art. 1 przyjętej ustawy, prawo do rehabilitacji mają te osoby, które zostały pozbawione życia, wolności lub innych praw z powodów politycznych,

⁵⁰ Tego właśnie dnia nastąpił atak państw Osi na Jugosławię.

⁵¹ S. Kljakić, *Rehabilitacija između prava i politike*, Politika, 02.03.2015, <https://www.politika.rs/sr/clanak/320373/Nepoznati-Draza/Rehabilitacija-između-prava-i-politike> [26.02.2022].

⁵² M. Škorić, B. Milivoj, *Politics of memory, historical revisionism, and negationism in postsocialist Serbia*, „Filozofija i društvo/Philosophy and Society” 28(3), 2017, s. 642.

⁵³ Službenik glasnik Republike Srbije, *Zakon o rehabilitaciji*, 92(2011).

⁵⁴ *Deklaracijom do promene Zakona o rehabilitaciji*, Radio Sloboda Evropa, 20.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-deklaracija-rehabilitacija/28864257.html> [26.02.2022].

religijnych, narodowych lub ideologicznych. Natomiast takiego prawa zostali pozbawieni członkowie sił okupacyjnych w Serbii podczas II wojny światowej lub ci, którzy współpracowali z nimi czy też dopuszczali się zbrodni wojennych.

Do tej pory zrehabilitowano głównie te osoby, które zostały skazane przez władze komunistyczne w okresie po zakończeniu II wojny światowej. Interesujące jest także to, że niektóre osoby zrehabilitowane na podstawie zapisów ustawy z 2006 r. nie mogłyby zostać zrehabilitowane zgodnie z zapisami sformułowanymi w ustawie z 2011 r.⁵⁵

Oba akty prawne miały na celu przede wszystkim przyczynić się do rozprawienia się Serbii z przeszłością, co obecnie jest różnie oceniane⁵⁶. Zdaniem Marko Škoricia oraz Milivoja Bešlina, w trakcie trwania sądowych procesów rehabilitacyjnych „Draży” Mihailovicia, księcia Pavla Karađorđevicia, Dragišy Cvetkovicia⁵⁷, Momčila Jankovicia⁵⁸ i innych powstała cała „pseudohistoria” państwa i społeczeństwa jugosłowiańskiego w XX w.⁵⁹

⁵⁵ Rehabilitacje jako przykład rewizjonizmu w Serbii zob. szerzej: S. Milošević, *Generator i posledica istorijskog revizionizma*, „Helsinkička povelja”, nr 169-170, 2012, s. 30.

⁵⁶ S. Kljakić, op.cit.

⁵⁷ Premier Jugosławii w latach 1939-1941, który 25 marca 1941 r. podpisał protokół o przystąpieniu państwa do paktu trzech.

⁵⁸ Minister w rządzie premiera Milana Nedicia, kolaborującym z III Rzeszą w czasie II wojny światowej.

⁵⁹ M. Škorić, B. Milivoj, op.cit., s. 642; zob. też: S. Milošević, *Istorija pred sudom. Interpretacija prošlosti i pravni aspekti u rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*, Beograd 2013 oraz A. Sekulović, *Rehabilitacija Draže Mihailovića. Političko nasilje nad istinom i pravom*, Beograd 2016.

Jako pierwszy z serbskiej rodziny królewskiej w 2011 r. zrehabilitowany na mocy wyroku sądu w Belgradzie został książę Pavle Karađorđević. Sąd unieważnił bowiem decyzję komisji państwowej z 17 września 1945 r., uznającą go za zbrodniarza wojennego⁶⁰. Sąd orzekł, że regent w latach 1934-1941 nie działał samowolnie i nie naruszył konstytucji z 1931 r. Co więcej, nie wywarł też istotnego wpływu na decyzję rządu o przystąpieniu do paktu trzech⁶¹. Wniosek w jego sprawie złożyła córka, księżniczka Jelisaveta Karađorđević. Zespół prawników ds. rehabilitacji księcia Pavla, kierowany przez profesora Olivera Anticia, udowodnił w sądzie, że książę nie mógł być skazany jako współnik okupanta i zbrodniarza wojenny, przede wszystkim ze względu na to, że został wydalony z kraju po zamachu stanu z 27 marca 1941 r. i nie miał żadnego wpływu na wydarzenia toczące się wówczas w Jugosławii⁶².

Serbski badacz, doktor Srđan Milošević, odnosząc się do decyzji sądu w sprawie rehabilitacji księcia Pavla, ocenił, że wcześniejsza ideologiczna decyzja została zastąpiona inną, równie ideologicznie jednostronną decyzją, a w dodatku zu-

⁶⁰ *Rehabilitacija Karađorđevića: Knez Pavle nije izdao*, Novosti, 14.12.2011, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:357719-Rehabilitacija-Karadjordjevica-Knez-Pavle-nije-izdao> [26.02.2022]; *Odluka o proglašenju kneza Pavla Karađorđevića ratnim zločincem*, http://www.27mart.com/archive_item.php?archives_id=82&phrase= [26.02.2022].

⁶¹ T. Stryjek, op.cit., s. 461.

⁶² *Knez Pavle Karađorđević konačno rehabilitovan*, http://www.princesselizabeth.org/?page_id=3596 [26.02.2022].

pełnie nieuzasadnioną⁶³. Warto dodać, że w kolejnym roku również żona księcia Pavla, księżna Olga, została zrehabilitowana⁶⁴.

Następnie w 2013 r. sąd w Belgradzie zrehabilitował syna króla Aleksandra I oraz królowej Mariji, księcia Tomislava Karađorđevicia⁶⁵. Wniosek do sądu 22 lipca 2013 r. złożył jego najmłodszy syn, Mihailo⁶⁶. Co więcej, zarówno on, jego żona (księżniczka Linda)⁶⁷, jak i ich dzieci (Katarina, Mihailo, Đorđe i Nikola) złożyli również wniosek o restytucję majątku.

Do kolejnej rehabilitacji członka dynastii Karađorđevićów doszło w 2014 r. Sąd w Belgradzie podjął taką właśnie decyzję wobec księcia Andreja, najmłodszego syna króla

⁶³ Zob. szerzej: S. Milošević, *Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*, „Zgodovinski časopis” 67(3-4), 2013, s. 466.

⁶⁴ *Rehabilitovani Jelisaveta i Aleksandar Karađorđević*, N1, 06.12.2014, <https://rs.n1info.com/vesti/a17791-rehabilitovani-jelisaveta-i-aleksandar-karadjordjevic/> [24.02.2022].

⁶⁵ Książę Tomislav Karađorđević urodził się w 1928 r. w Belgradzie, a zmarł w 2000 r. w Topoli. Po II wojnie światowej mieszkał w Londynie. Do Serbii powrócił na początku lat 90. XX w. Znany był m.in. ze względu na swoją działalność humanitarną, a także na rzecz ochrony cerkwi. Zmarł w 2000 r. i został pochowany w rodzinnej krypcie w Oplenacu, V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovan princ Tomislav...; Sećanje na princa Tomislava Karađorđevića*, Rasejanje.info, 12.07.2021, <https://www.rasejanje.info/2021/07/12/secanje-na-princa-tomislava-karadjordje-vica/> [22.02.2022].

⁶⁶ Mihailo Karađorđević urodził się w Londynie w 1985 r. Jest najmłodszym synem księcia Tomislava Karađorđevicia.

⁶⁷ Warto dodać, że Linda jest jego drugą żoną. Pierwszą była Margarita, z którą ma syna Nikolę i córkę Katarinę, *Rehabilitovan princ Tomislav Karađorđević*, Nezavisne novine, 26.12.2013, <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Rehabilitovan-princ-Tomislav-Karadjordjevic/223977> [22.02.2022].

Aleksandra I Karađorđevicia⁶⁸. Ogłosił to jego syn, książę Vladimir⁶⁹. To właśnie on złożył wniosek o rehabilitację ojca. Ponadto potomkowie księcia Andreja złożyli też wniosek o restytucję.

W tym samym roku (16 kwietnia 2014 r.) zrehabilitowano również królową Mariję (nazwaną też „serbską matką” – *srpska majka*, ze względu na prowadzoną przez nią działalność humanitarną⁷⁰), matkę króla Petra II. Sąd w Belgradzie orzekł podobnie jak w pozostałych sprawach. Rodzina

⁶⁸ Książę Andrej urodził się na Bledu w 1929 r., a zmarł w Irvine w Kalifornii w 1990 r. Pochowany został w Stanach Zjednoczonych, ale 15 maja 2013 r. jego zwłoki przeniesiono do Oplenaca, V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovan princ Andrej*, Novosti, 24.02.2014, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:-479826-Rehabilitovan-princ-Andrej> [24.02.2022].

⁶⁹ *Rehabilitovan Andrej Karađorđević*, RTS, 24.02.2014, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/1530456/rehabilitovan-andrej-karadjordjevic.html> [24.02.2022].

⁷⁰ Marija Karađorđević po zabójstwie króla Aleksandra w Marsylii w 1934 r. przeniosła się do Anglii, pozostawiając Petra II, by rządził krajem. Zmarła w 1961 r. w Londynie. Została pochowana na cmentarzu Royal Burial Ground. Słynęła z działalności humanitarnej. Królowa zakładała szpitale, szkoły, pomagała również inwalidom wojennym, wdowom oraz ich dzieciom. Co więcej, wspierała też rosyjską emigrację. Założyła Jugosłowiański Komitet Czerwonego Krzyża, a w czasie wojny wysyłała paczki serbskim żołnierzom, przebywającym w niemieckich obozach. W 1959 r. prezydent Francji Charles de Gaulle przyznał jej za działalność humanitarną najwyższe odznaczenie państwowe, Order Narodowy Legii Honorowej, *Ispravljena nepravda: rehabilitovana kraljica Marija Karađorđević*, 16.04.2014, <http://www.princesselizabeth.org/?p=4573> [24.02.2022]; V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovana kraljica Marija Karađorđević*, Novosti, 14.04.2014, [novostihttps://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:487272-Rehabilitovana-kraljica-Marija-Karadjordjevic](https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:487272-Rehabilitovana-kraljica-Marija-Karadjordjevic) [24.02.2022]; *Rehabilitovana kraljica Marija Karađorđević*, RTV, 14.04.2014, https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/rehabilitovana-kraljica-marija-karadjordjevic_478318.html [24.02.2022].

Karađorđevićów złożyła także wniosek o zwrot skonfiskowanego mienia, w tym „sejfu 555”, który należał po zakończeniu II wojny światowej do Josipa Broza-Tity. Miały się w nim znajdować sztabki złota oraz cenna biżuteria. Komisja państwowa już w 1982 r. bezspornie ustaliła, że należy on właśnie do rodziny Karađorđevićów⁷¹.

Z kolei w grudniu 2014 r. sąd w Belgradzie podjął decyzję o rehabilitacji trójki rodzeństwa, dzieci księcia Pavla Karađorđevicia i księżczynki Olgi, tj. księżniczki Jelisavety, księcia Aleksandra oraz księcia Nikoli Karađorđevićów⁷². Natomiast w kolejnym roku, w 2015, zapadł wyrok rehabilitacyjny księcia Aleksandra II Karađorđevicia, żyjącego następcy tronu⁷³.

Ostatni król jugosłowiański Petar II został zrehabilitowany 10 lipca 2016 r. Podejmując decyzję, sąd uznał, że Petar II Karađorđević padł ofiarą prześladowań, przemocy politycznej i ideologicznej nietolerancji, stosowanej przez ówczesny rząd. Co więcej, przypomniano, że na podstawie dekretu z 1947 r. król Petar II Karađorđević został pozbawiony podstawowych praw i wolności człowieka, takich

⁷¹ Ibidem.

⁷² *Rehabilitovani Jelisaveta, Aleksandar i Nikola Karađorđević*, RTV, 05.12.2014, https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/rehabilitovani-jelisaveta-aleksandar-i-nikola-karadjordjevic_544513.html [24.02.2022].

⁷³ *Rehabilitovan princ Aleksandar Karađorđević*, N1, 08.07.2015, <https://rs.n1info.com/vesti/a75349-rehabilitovan-princ-aleksandar-karadjordjevic/> [24.02.2022].

jak prawo do obywatelstwa, prawo do głosowania i prawo własności w Serbii⁷⁴.

Procesy rehabilitacyjne poszczególnych członków rodziny królewskiej przebiegały w większości bez silnych reakcji opinii publicznej, ale rehabilitacje innych osób, także wspierających w przeszłości rodzinę królewską, doprowadziły do ponownego zaostrenia podziału w serbskim społeczeństwie na zwolenników monarchii, ale także ruchu czetnickiego oraz na popierających partyzantów i komunistów (zatem – na zwolenników „Draży” i zwolenników Tity)⁷⁵. I to właśnie rehabilitacja Mihailovicia wzbudziła wśród Serbów najwięcej emocji. Mianowicie w 2015 r. sąd uznał, że został on pozbawiony sprawiedliwego procesu w sprawie oceny podejmowanych przez niego działań w czasie wojny, natomiast nie uznano go za niewinnego zarzuczanych mu w 1946 r. czynów⁷⁶.

⁷⁴ *Rehabilitovan kralj Petar II Karađorđević*, RTV, 31.08.2015, https://rtv.rs/sr_lat/društvo/rehabilitovan-kralj-petar-ii-karadjordjevic_633998.html [24.02.2022].

⁷⁵ I. Nikolić, *Serbia's Ex-Royals Struggle to Win Back Riches*, Balkan Insight, 03.09.2015, <https://balkaninsight.com/2015/09/03/serbia-s-ex-royals-struggle-to-win-back-riches-09-03-2015/> [24.02.2022].

⁷⁶ T. Stryjek, op.cit., s. 92; warto dodać, że choć SPC, SPO oraz potomkowie Karađorđevićów nie angażowali się bezpośrednio w proces Mihailovicia, to jednak publicznie go wspierali, J. Đureinović, op.cit., s. 148-150.

4 ● Zwrot majątku dynastii Karađorđevićów

Rodzina Karađorđevićów była bogatą rodziną królewską, która posiadała wiele posiadłości w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a następnie – w Królestwie Jugosławii. Poza doprowadzeniem do rehabilitacji członków swojej rodziny, potomkowie Karađorđevićów dążą do uzyskania od państwa zwrotu majątku. Już w 2005 r. złożyli wniosek o zwrot nieruchomości, które zostały odebrane ich rodzinie na mocy wspomnianego powyżej dekretu z 1947 r.

Kolejny wniosek o zwrot majątku został złożony pod koniec stycznia 2014 r., ponieważ – zgodnie z serbskim prawem – możliwość ubiegania się o restytucję uzależniona jest od

uzyskania wcześniejszej pozytywnej decyzji właśnie w procesie rehabilitacyjnym.

Rodzina Karađorđevićów domaga się m.in. podziału majątku króla Aleksandra I na trzy równe części – zgodnie z decyzją spadkową z 27 października 1938 r. – pomiędzy jego synów: Petra, Tomislava i Andreja. Prośba obejmuje m.in. następujące obiekty oraz ziemie w Serbii:

- kompleks Białego Pałacu (*Beli dvor*) – stanowił oficjalną siedzibę dynastii Karađorđevićów. Wybudowany w latach 30. XX w. z funduszy króla Aleksandra I dla jego trzech synów. Znajduje się w dzielnicy Dedinje w Belgradzie⁷⁷;
- kompleks Pałacu Królewskiego (*Kraljevski dvor*) – znajduje się także w dzielnicy Dedinje w Belgradzie. Stanowił oficjalną siedzibę dynastii Karađorđevićów. Wybudowany w latach 20. XX w. z funduszy króla Aleksandra. Obecnie żyje w nim następca tronu, Aleksandar II, wraz ze swoją rodziną⁷⁸;
- domy znajdujące się w Belgradzie na ulicach: Patrijarhy Dimitrija 52, Kralja Aleksandra 24, Krunskiej 7 i Sarajevskiej 37, Aberdareva 1 (stanowi dziedzictwo królowej Mariji), czy na ul. Tołstoja. Należy zaznaczyć, że

⁷⁷ The Royal Family of Serbia, *The White Palace*, <https://royalfamily.org/palaces/the-white-palace/> [26.02.2022].

⁷⁸ Kraljevska Porodica Srbije, *Kraljevski dvor*, <https://royalfamily.org/lat/palate/kraljevsko-palata/> [26.02.2022].

część tych budynków została już wcześniej zniszczona, a na ich miejscu znajdują się nowe obiekty;

- łąki w pobliżu turystycznej miejscowości Sokobanji, znajdującej się na północ od miasta Nisza. Położone wokół wzgórz. Funkcjonują tam uzdrowiska⁷⁹;
- w gminie Topola – elektrownia, szpital rejonowy Karađorđe, rezydencja Karađorđa (*Karađorđev konak*).

Należy jednak pamiętać, że Karađorđevicie posiadali majątek, który obecnie znajduje się w poszczególnych państwach postjugosłowiańskich. W Czarnogórze w 2005 r. spadkobiercy złożyli wniosek o zwrot następujących miejsc:

- domku letniskowego Miločer (słynna letnia rezydencja dynastii), części położonego wokół niego parku;
- działki w miejscowości Pržno (Zatoka Kotorska);
- działki w miasteczku Sveti Stefan (Zatoka Kotorska);
- domu w Cetynii, w którym urodził się król Aleksandar I;
- posiadłości Leskovac w miejscowości Rijeka Crnojevica (gmina Cetynia)⁸⁰.

Warto zaznaczyć, że już dwukrotnie, zarówno w 2007 r., jak i w 2012 r., czarnogórska komisja ds. restytucji odrzuciła

⁷⁹ V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovan kralj Petar...*

⁸⁰ J. Vukčević, *Prijedlog da se Miločer vrati Karađorđevićima podigao Budvu na noge*, Radio Slobodna Evropa, 16.07.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crnagora-restitucija-imovina-karadjordjevici/31362451.html> [26.02.2022]; *Pravosnažno rehabilitovan i kralj Petar II Karađorđević, slijedi restitucija imovine*, Portal Analitika, 29.08.2015, <https://www.portalanalitika.me/clanak/199544--pravosnazno-rehabilitovan-i-kralj-petar-ii-karadordevic-slijedi-restitucija-imovine> [26.02.2022].

Fot. 3. Willa Miločer. Fot. Kati Lenart | shutterstock.com

złożone przez członków rodziny Karađorđevićów wnioski w sprawie zwrotu majątku⁸¹.

Z kolei w Macedonii Północnej potomkowie domagają się zwrotu rezydencji oraz Winnicy znajdującej się w mieście Demir Kapija, położonej na południowym wschodzie kraju⁸². W Bośni i Hercegowinie, a dokładniej w Republice Serbskiej, rezydencji w mieście Han Pijesak, która została zniszczona

⁸¹ J. Vukčević, op.cit.

⁸² N. Kovačević, *Od Dedinja preko Miločera do Kranja*, Politika, 07.09.2006, <https://www.politika.rs/sr/clanak/14784/Od-Dedinja-preko-Milocera-do-Kranja> [26.02.2022].

podczas wojen w latach 90. XX w.⁸³ W Słowenii domagają się zwrotu majątku w mieście Bled, w gminie Bohinj, czy pałacu Brdo przy Kranju (*Brdo kod Kranja*), które należały do króla Aleksandra I i królowej Mariji. Jednak zgodnie z uchwaloną przez władze słoweńskie ustawą o restytucji, potomkowie dynastii Karađorđevićów nie mają prawa do zwrotu tych własności⁸⁴. Natomiast w Chorwacji Karađorđevićowie nie posiadali żadnych rezydencji, których zwrotu mogliby się obecnie domagać. Chcą mieć tylko prawo korzystania z dwóch rezydencji, znajdujących się w Zagrzebiu i Dubrowniku. Z kolei władze chorwackie domagają się od Karađorđevićów zwrotu rzeźby „Majka Hrvata”, autorstwa Ivana Meštrovia, którą wykonał on na zamówienie króla Aleksandra I. Jednak żądania te „przyczichły” w momencie, gdy odnaleziono w archiwach rachunek z ówczesnego Banku Narodowego Królestwa Jugosławii, poświadczający, że w 1934 r. monarcha zapłacił Meštroviciowi za to dzieło. Obecnie rzeźba znajduje się w zbiorach Pałacu Królewskiego w Dedinje⁸⁵.

Warto dodać, że w 2013 r. na mocy decyzji agencji ds. restytucji Serbii zwrócono księżniczce Jelisavecie willę „Crno-

⁸³ D. Matović, *Rehabilitovan princ Aleksandar Karađorđević*, Novosti, 08.07.2015, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:556532-Rehabilitovan-princ-Aleksandar-Karadjordjevic> [26.02.2022].

⁸⁴ J. Vukčević, op.cit.

⁸⁵ R. Lončar, *Od Sezane do Đevdelijske, oteto ne vraćaju*, Nasi u svetu, 01.02.2019, <https://www.nasiusvetu.com/izdvajamo/16368/od-sezane-do-devdelije-oteto-ne-vracaju-3/> [27.02.2022].

gorka” (Czarnogórka), która znajduje się w dzielnicy Dedinje w Belgradzie⁸⁶. Do lipca 2014 r. mieściła się tam ambasada Czarnogóry w Serbii. W przeszłości willa należała do matki księżniczki, księżnej Olgi. Jednak w 2018 r. Jelisaveta zdecydowała się na sprzedaż tejże nieruchomości⁸⁷.

⁸⁶ V. Crnjanski Spasojević, *Rehabilitovan princ Tomislav...*

⁸⁷ *Princeza prodala vilu: Novi vlasnik rezidencije Crnogorka iz Engleske*, Novosti, 06.08.2018, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/reportaze/aktuelno.293.html:742533-PRINCEZA-PRODALA-VILU-Novi-vlasnik-rezidencije-Crnogorka-iz-Engleske> [27.02.2022].

5. **Pamięć o dynastii w serbskiej kinematografii**

Pamięć o serbskiej rodzinie królewskiej widoczna jest także w szeroko pojętej kulturze serbskiej. Cały czas publikowane są liczne książki na ten temat, dodatki do gazet/czasopism, czy też nagrywane są filmy oraz seriale – zarówno fabularne, jak i dokumentalne. Szczególnie w ostatnich latach powstało kilka filmów oraz seriali, w których bohaterami są właśnie członkowie tej serbskiej dynastii. Mianowicie w 2018 r. reżyser Petar Ristovski nakręcił film o życiu króla Petra I, zatytułowany „Kralj Petar Prvi”. Scenariusz został napisany na podstawie powieści Milovana Vitezovicia z 1994 r. pt. „Čara-

pe kralja Petra” (*Skarpetki króla Petra I*). Akcja rozgrywa się w czasach I wojny światowej⁸⁸.

W 2021 r. wyemitowany został serial „Aleksandar od Jugoslavije”. Opowiada on o życiu króla Aleksandra I od momentu wyzwolenia Belgradu, mającego miejsce pod koniec I wojny światowej (1918 r.), aż do zamachu na jego życie, do którego doszło w Marsylii w 1934 r. Reżyserem oraz scenarzystą serialu jest Zdravko Šoter. Warto zaznaczyć, że scenariusz został napisany na podstawie książki autorstwa Vuka Draškovića pod tym samym tytułem, wydanej w 2018 r. Co więcej, w 2021 r. Z. Šoter wyreżyserował również film pt. „Aleksandar od Jugoslavije”⁸⁹.

Postać króla Aleksandra I możemy obejrzeć także w serbskim filmie z 2010 r. pt. „Montevideo, Bog te video!” (*Montevideo, smak zwycięstwa*). Jest to debiut reżyserski aktora Dragana Bjelogrića. Natomiast scenariusz napisali Srđan Dragojević i Ranko Božić. Powstał on na podstawie książki pod tym samym tytułem, pióra Vladimira Stankovića⁹⁰. Film, składający się z dwóch części, opowiada o zwycięstwie piłkarskiej reprezentacji Królestwa Jugosławii, które odnio-

⁸⁸ *Završeno snimanje filma “Kralj Petar Prvi”*, N1, 02.08.2018, <https://rs.n1info.com/kultura/a408824-završeno-snimanje-filma-kralj-petar-prvi/> [27.02.2022].

⁸⁹ I. Bradanji, *Vuk Drašković: Lauševićev lik je najtragičniji u „Kralju”*; Loza Karađorđevića: *Ko će koga igrati u „Kralju”*, 19.06.2020, <https://nova.rs/zabava/showbiz/vuk-draskovic-lausevicev-lik-je-najtragicniji-u-kralju/> [27.02.2022].

⁹⁰ *Snima se “Montevideo, bog te video”*, B92, 02.12.2009, https://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=268&yyyy=2009&mm=12&dd=02&nav_id=395894 [27.02.2022].

sła ona na mistrzostwach świata organizowanych właśnie w Montevideo w 1930 r. Po sukcesie filmu nakręcono również serial.

Postaci króla Petra I oraz Aleksandra I pojawiły się na małym ekranie także w telenoweli historycznej zatytułowanej „Crveni mesec” (*Czerwony księżyc*) (2019-2020) oraz w jej kontynuacji „Jugoslovenka” (*Jugosłowianka*) (2020 r.)⁹¹. Z kolei król Petar II został uwieczniony w serialu „Ravna gora” (emitowany w 2013 i 2014 r.), dotyczącym wydarzeń związanych z tworzeniem ruchu czetnickiego pod wodzą Dragoljuba „Draży” Mihajlovicia oraz działań partyzantów w czasie II wojny światowej⁹².

Z kolei na temat Arsena Karađorđevicia, syna księcia Aleksandra Karađorđevicia oraz brata króla Petra I, nakręcono w 2019 r. film dokumentalny pt. „Arsen Karađorđević”⁹³. Członkowie dynastii Karađorđevićów zostali uwiecznieni jako bohaterowie także w filmie z 2006 r. „Gde cveta limun žut” (*Tam, gdzie kwitnie żółta cytryna*)⁹⁴. Opowiada on o wy-

⁹¹ J. Banjanin, *Jugoslovenka za sva vremena: Nova serija koja se naslanja na "Crveni mesec"*, *Novosti*, 29.05.2020, <https://www.novosti.rs/vesti/scena.147.html:867363-Jugoslovenka-za-sva-vremena-Nova-serija-koja-se-naslanja-na-Crveni-mesec> [27.02.2022].

⁹² *Ravna Gora*, RTS, 04.10.2020, <https://www.rts.rs/page/tv/sr/story/22/rts-svet/4090072/.html> [27.02.2022].

⁹³ *Dokumentarni film „Arsen Karađorđević” 26. februara u Zaječaru*, 24.02.2019, <https://timokpress.rs/kultura/dokumentarni-film-arsen-karadjordjevic-26-februara-u-zaječaru/> [27.02.2022].

⁹⁴ J. Koprivica, *Karađorđevići kao filmski junaci i negativci*, 14.03.2021, <https://nova.rs/kultura/karadordevici-kao-filmski-junaci-i-negativci/> [27.02.2022].

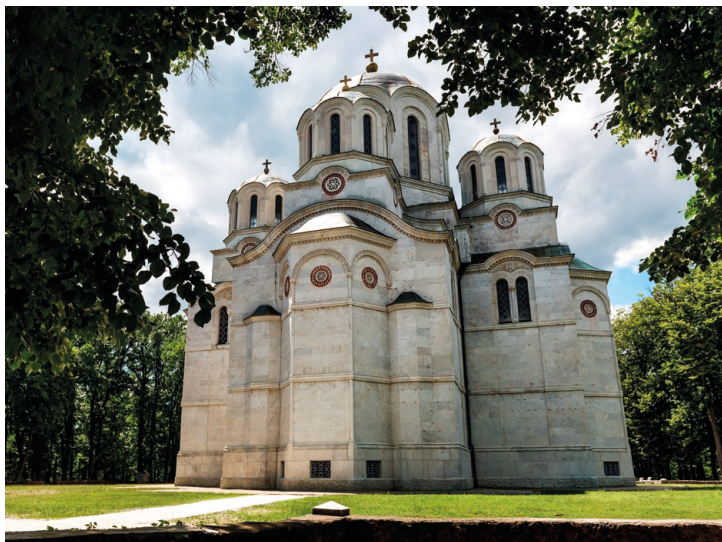
cofywaniu się rodziny królewskiej na wyspę Krk podczas I wojny światowej.

W kontekście pamięci o dynastii w filmografii serbskiej warto również wspomnieć o filmie „Karađorđe” z 1911 r., który ponownie został pokazany serbskiej publiczności w Teatrze Narodowym 14 lutego 2004 r. To najstarszy serbski film opowiadający o życiu Jerzego Czarnego. Film zaginął pod koniec lat 20. XX w., kiedy to został przewieziony do Stanów Zjednoczonych, aby mogli go obejrzeć żyjący tam serbscy emigranci⁹⁵.

⁹⁵ N. Mitrović, *Srbija, film i istorija: „Karađorđe” se vraća kući: Kako je izgledala potraga za najstarijim domaćim igranim filmom*, BBC.news, 30.11.2021, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59472174> [03.03.2022].

6. **Pamięć o dynastii w serbskiej przestrzeni publicznej**

W Serbii znajdziemy wiele miejsc pamięci związanych z dynastią Karađorđevićów. Kluczowym miejscem pamięci o dynastii Karađorđevićów w przestrzeni publicznej Serbii jest Oplenac, czyli cerkiew św. Jerzego (*crkva Svetog Đorđa*), znajdująca się na wzgórzu w miejscowości Topola – na południe od Belgradu. To właśnie tam znajduje się królewskie mauzoleum tejże dynastii. W krypcie cerkwi umieszczonych zostało 39 grobów, w tym wielu członków dynastii Karađorđevićów, m.in. samego jej założyciela, Jerzego Czarnego, jego syna

Fot. 4. Oplenac, cerkiew św. Jerzego. Fot. WR7 | shutterstock.com

Aleksandra, czy też króla Petra I i Aleksandra I⁹⁶. Warto dodać, że cerkiew św. Jerzego jest darem króla Petra I. Została wybudowana na początku XX w.

Na terenie obecnej gminy Topola znajdowało się kiedyś miasto Karađorđevicia (*Karađorđev grad*), zbudowane podczas I powstania serbskiego. Obecnie jest ono dziedzictwem kulturowym Serbii. Znajduje się tam rezydencja Karađorđa (*Karađorđev konak*), tzw. cerkiew Karađorđa, czyli

⁹⁶ Ponadto pochowano tam również matkę Jerzego Czarnego, Maricę, żonę, Jelenę, M. Milošević, *Druga sahrana kralja jedne nesreće*, Vreme, br 1108, 29.03.2012, <https://www.vreme.com/vreme/druga-sahrana-kralja-jedne-nesrece/> [03.03.2022].

cerkiew pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Bogurodzicy (*Crkva posvećena Rođenju Presvete Bogorodice*), a także pomnik Jerzego Czarnego⁹⁷.

Należy dodać, że ponowne pochówki członków rodziny królewskiej, które miały miejsce w cerkwi św. Jerzego, stały w ostatnich latach kluczowe wydarzenia służące wzmocnieniu pamięci o dynastii. W 2012 r. doszło właśnie w Oplenacu do kolejnego pochówku księcia Pavla, a także jego żony Olgi oraz syna Nikoli⁹⁸. W uroczystościach tych wzięli udział zarówno ówczesny prezydent Serbii, Tomislav Nikolić, jak i premier, Ivica Dačić, ale także patriarcha Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, Irinej, książę Aleksandar wraz z rodziną, córka księcia Pavla – księżniczka Jelisaveta, wraz z rodziną oraz inni członkowie dynastii⁹⁹.

Z kolei rok później (26 maja 2013 r.) w tym samym miejscu pochowany został król Petar II (wcześniej w Libertyvill, Illinois) wraz z jego matką, królową Mariją (wcześniej w Wielkiej Brytanii), oraz z żoną – królową Aleksandrą (wcześniej w Grecji w pałacu Tatoj)¹⁰⁰. Co więcej, także w 2013 r. ponow-

⁹⁷ *Karađorđev Konak i crkva na Oplencu*, Serbia.com, <https://www.serbia.com/srpski/posetite-srbiju/kulturne-atrakcije/manastiri-i-crkve/karadordev-konak-i-crkva-na-oplencu/> [03.03.2022].

⁹⁸ *Sahrana kneza Pavla na Oplencu*, Vreme, <https://www.vreme.com/projekat/sahrana-kneza-pavla-na-oplencu/> [03.03.2022].

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ *Sahrana kralja Petra Drugog 26. Maja*, RTS, 23.04.2013, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/1310960/sahrana-kralja-petra-drugog-26-maja.htm> [03.03.2022]; *Sahrana članova porodice Karađorđević*, Aljazeera, 26.05.2013, <https://>

nie pochowano księcia Andreja Karađorđevicia (wcześniej pochowany był w monasterze Nova Gračanica w Chicago), najmłodszego syna króla Aleksandra I (a brata króla Petra II). Jego szczątki również spoczęły w Oplenacu. W uroczystości wzięli udział członkowie oraz przedstawiciele różnych rodzin królewskich, m.in. król Jordanii Abdullah czy książę Edward, reprezentujący brytyjską rodzinę królewską¹⁰¹. W czasie powtórnego pochówku ówczesny prezydent Serbii stwierdził, że jest to historyczny moment dla rodziny królewskiej, ale także dla całego serbskiego narodu i samej Serbii¹⁰². W tym samym miejscu pochowano w 2016 r. księcia Aleksandra, najstarszego syna księcia Pavla i księżniczki Olgi. Zmarł on w Paryżu¹⁰³.

Ważnym miejscem pamięci o dynastii Karađorđevićów jest także wieś Orašac, położona na południe od Belgradu, w regionie Šumadiji, gdzie w 1804 r. zapadła decyzja o organizacji I powstania serbskiego – a dokładnie w „Jarze Marićevicia” (*Marićevića jaruga*). Obecnie znajduje się tam kompleks pamięciowy, w którego skład wchodzi m.in. pomnik Karađorđa (odsłonięty w 200. rocznicę rozpoczęcia powstania), muzeum, gdzie można obejrzeć m.in. przedmioty związane

balkans.aljazeera.net/news/balkan/2013/5/26/sahrana-clanova-porodice-kara-dordevic [03.03.2022].

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ *Danas sahrana kneza Aleksandra Karađorđevića*, B92, 20.05.2016, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=05&dd=20&nav_category=12&nav_id=1133637 [03.03.2022].

z postacią Jerzego Czarnego, a także szkoła nosząca imię „Pierwszego Powstania Serbskiego” (*Prvi srpski ustanak*). Wybudowanie tejże szkoły obiecał już w 1912 r. król Petar I, w czasie swej wizyty w tym miejscu. Ostatecznie obietnicę spełnił kolejny władca, król Aleksandar I, w 1932 r.¹⁰⁴ Każdego roku w tym miejscu organizowane są uroczystości pamięciowe w dzień wybuchu I powstania serbskiego – 15 lutego, czyli także w Dzień Państwowości Serbii (*Dan državnosti Srbije*).

Przywołując miejsca pamięci o dynastii Karađorđevićów w Serbii, należy także wspomnieć o Muzeum Wodza Karađorđa (*Muzej Vožda Karađorđa*) znajdującym się w „Radovanjskom lugu kod Velike Plane” (okręg podunajski, położony na południe od Belgradu). „Radovanjski lug” to pamiątkowy kompleks w lesie na terenie wsi Radovanje. To właśnie tam w nocy z 25 na 26 lipca 1817 r. został zbity przez Nikołę Novakovicia Jerzy Czarny. Tam także pochowano jego ciało. Natomiast w 1930 r. zwłoki przywódcy I powstania serbskiego przeniesiono do cerkwi św. Jerzego na Oplenacu. Nadal jednak mieści się tam jego pierwotny nagrobek, oznaczony żelaznym ogrodzeniem, marmurową płytą z napisem i dużym drewnianym krzyżem¹⁰⁵. Znajduje się tam także kościół pod wezwaniem Świętego Archanioła Gabriela, znany

¹⁰⁴ Orašac – mesto nastanka slobodne Srbije, Moj svet u boji, 27.04.2020, <http://www.mojsvetuboji.com/orasac-mesto-nastanka-slobodne-srbije/> [03.03.2022].

¹⁰⁵ VELIKA PLANA: Obeleženo 204 godine od ubistva vožda Karađorđa, 27.07.2021, <https://epodunavlje.rs/index.php/vesti/item/10604-velika-plana-obelezeno-204-godine-od-ubistva-vozda-karadjordja> [18.02.2022].

również jako Cerkiew Dziękczynienia (*Crkva Zahvalnica*), który został zbudowany w 1920 r. na znak wdzięczności za bohaterskie działania Jerzego Czarnego. Co roku organizowane są tu uroczystości upamiętniające śmierć przywódcy I powstania serbskiego¹⁰⁶.

W Serbii znajdziemy także wiele innych miejsc pamięci związanych z dynastią Karađorđevićów. Przykładami są przede wszystkim pomniki. Najbardziej znany jest pomnik założyciela dynastii – Karađorđa, znajdujący się w Belgradzie, blisko Biblioteki Narodowej Serbii (fot. 5). Został odsłonięty w 1979 r.

W ostatnich latach zostały też odsłonięte nowe pomniki członków serbskiej rodziny królewskiej. Warto zaznaczyć, że sto lat po zakończeniu I wojny światowej ogłoszono, że powstanie pomnik króla Aleksandra I w Belgradzie, a także króla Petra I. Ma to być replika pomników tych dwóch historycznych postaci, które obecnie znajdują się na paryskim Place de Colombie (odsłonięte już w 1936 r.)¹⁰⁷. Pomnik w Bel-

¹⁰⁶ *Danas na Oplencu državna komemorativna ceremonija*, 25.07.2016, <https://www.atvbl.rs/danas-na-oplencu-drzavna-komemorativna-ceremonija> [18.02.2022].

¹⁰⁷ *Equestrian Statues, Alexander I of Yugoslavia*, <https://equestrianstatue.org/alexandre-i-de-yugoslavia/> [28.02.2002]; część pomnika – oprócz władców serbskich – stanowi postać francuskiego generała Louisa Félix Marie François Franchet d'Espèrey. Jest w tym pewna symbolika: kiedy w 1903 r. nowym władcą został Petar Karađorđević, doszło do zmiany w polityce zagranicznej Serbii – odejścia od sojuszu z Austrią, a skierowanie się ku Rosji oraz Francji, D. Mućibabić, *Spomenik kralju Aleksandru između Starog i Novog dvora*, *Politika*, 03.11.2018, <https://www.politika.rs/sr/clanak/414894/Spomenik-kralju-Aleksandru-između-Starog-i-Novog-dvora> [03.03.2022].

Fot. 5. Pomnik Jerzego Czarnego w Belgradzie.
Fot. A. Domachowska (2019)

gradzie ma stanąć w miejscu, gdzie od 1844 r. mieścił się Serbski Pałac (*Srpski dvor*), znany jako Konak. Mieszkali w nim książę Aleksandar Karađorđević oraz księżniczka Persida, a następnie także członkowie dynastii Obrenovićów – książę Mihailo z księżniczką Juliją, książę i król Milan z księżniczką i królową Nataliją oraz król Aleksandar Obrenović wraz z królową Dragą. Obecnie miejsce to, wskazane także przez prezydenta Aleksandra Vučića, znajduje się pomiędzy Starym a Nowym Pałacem, naprzeciwko pomnika cara Mikołaja Romanowa. Lokalizację tę poparły już wcześniej władze Belgradu oraz Wydział Sztuk Pięknych i Muzycznych Serbskiej Akademii Nauk i Sztuk (*Srpska akademija nauka i umetnosti*,

SANU). Przeciwna tej propozycji była z kolei Rada Królewsko-dynastii Obrenowiciów, oceniając pomysł postawienia pomnika władcom z dynastii Karađorđevićów na miejscu, gdzie w 1903 r. doszło do zabicia ostatniego władcy z rodu Obrenowiciów, za prowokację¹⁰⁸.

Co więcej, pomnik króla Petra I został odsłonięty na placu Republiki (*Trg republik*) w Nowym Sadzie w 2018 r., podczas obchodów setnej rocznicy przyłączenia Wojwodiny do Królestwa Serbii. Pomnik został wykonany według wzoru przygotowanego przez rzeźbiarza Zorana Ivanovicia. W uroczystości odsłonięcia monumentu wzięli udział m.in. prezydent Serbii Aleksandar Vučić oraz burmistrz Nowego Sadu Miloš Vučević. Prezydent w wygłoszonym wówczas przemówieniu powiedział, że Wojwodina zawsze będzie częścią Serbii, a także przypomniał, że wolność, o którą walczył król Petar I, to swoisty kamień węgielny nowoczesnego państwa serbskiego. Co więcej, wykorzystał tę uroczystość do odniesienia się do kwestii historycznych, podkreślając, że „nikomu nigdy nie udało się podbić naszego kraju i że nawet ci, którzy próbują to zrobić dzisiaj, nie odniosą sukcesu”¹⁰⁹. Z kolei burmistrz Nowego Sadu ocenił postać samego króla, zauważając, że był wielkim władcą, który żył, aby służyć swemu narodowi. Podczas uroczystości serbski aktor Lazar

¹⁰⁸ D. Mučibabić, op.cit.

¹⁰⁹ *Otkriven spomenik kralju Petru Prvom u Novom Sadu*, RTS, 25.11.2018, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3333466/otkrivanje-spomenika-kralju-petru-prvom-u-novom-sadu.html> [03.03.2022].

Ristovski odczytał historyczny fragment przemówienia króla Petra I, skierowanego do armii serbskiej spod Prizrena¹¹⁰.

Kolejny pomnik tego serbskiego monarchy został odsłonięty w listopadzie 2021 r. w centrum Suboticy (mieście również położonym w Wojwodinie) przed budynkiem „Sokolskog doma”, kiedyś zwanym Domem Króla Aleksandra (*Dom kralja Aleksandra*). Rzeźba króla Petra I, dzieło akademickiego rzeźbiarza Zorana Ivanovica, została odsłonięta przez Dariję Kisić Tepavčević, minister pracy, zatrudnienia, weteranów i spraw społecznych, oraz przez burmistrza Stevana Bakicia. Minister zwróciła uwagę, że za czasów panowania króla Petra I „Serbia przeżywała swe najjaśniejsze chwile” w historii. Przypomniła o jego zwycięstwach odniesionych na Bałkanach, również w czasie I wojny światowej, oraz o wyzwoleniu południowych ziem Serbii spod władzy osmańskiej, a także o utworzeniu Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, w granicach którego żyli wszyscy Serbowie. Co więcej, podkreśliła, że należy wypełnić testament monarchy i wobec tego zawsze chronić interesy narodu serbskiego i nigdy nie zapominać o tych niezwykle ważnych wydarzeniach z historii kraju¹¹¹.

¹¹⁰ *Otkriven spomenik kralju Petru Prvom Karađorđeviću, dobro došao kući najvoljeniji srpski vladaru*, RTV, 25.11.2018, https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/otkriven-spomenik-kralju-petru-prvom-karadjordjevicu-dobro-dosao-kuci-najvoljeniji-srpski-vladaru_969527.html [03.03.2022].

¹¹¹ *Svečano otkriven Spomenik kralju Petru Prvom Karađorđeviću*, Subotica.com, 30.11.2021, <https://www.subotica.com/vesti/svecano-otkriven-spomenik-kralju-petru-prvom-karadjordjevicu-id42847.html> [05.03.2022]; *Subotica dobija spo-*

Z kolei w listopadzie 2021 r. w ramach uroczystości z okazji Dnia Wyzwolenia Indji (miasto w Wojwodinie) pod koniec I wojny światowej odsłonięto pomnik królowej Mariji. Jego autorką jest Jelena Božović Đorđević. Powstał on z inicjatywy mieszkańców i sremskiej gminy. Znajduje się w parku, który też nosi imię tej serbskiej królowej, w pobliżu pomnika króla Petra I. W uroczystości odsłonięcia wziął udział m.in. prawnuk królowej, książę Filip Karađorđević, a także przedstawiciele władz gminy, wojska Serbii, Stowarzyszenia Królestwa w Serbii (*Udruženje Kraljevina Srbija*) oraz Sojuszu Weteranów Wojny Narodowowyzwoleńczej (*Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata*, SUBNOR)¹¹².

Ponadto w Belgradzie funkcjonuje muzeum króla Petra I Karađorđevicia (*Muzej kralja Petra I Karađorđevića*), znane też jako Dom Króla (*Kuća kralja Petra I Karađorđevića*) czy też Biała Willa (*Bela vila*). Jest to miejsce, gdzie w 1921 r. zmarł monarcha. Sam budynek wzniesiono w 1896 r. na wzgórzu Topčider (obecnie to park znajdujący się w Belgradzie)¹¹³.

menik kralju Petru I Karađorđeviću vredan 21 milion dinara, 25.08.2021, <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/282985/Subotica-dobija-spomenik-kralju-Petru-I-Karadjordjevicu-vredan-21-milion-dinara.html> [05.03.2022].

¹¹² D. Matović, *PRINC FILIP OTKRIO SPOMENIK KRALJICI MARIJI: Sjajna manifestacija u Indji, mladi Karađorđević zahvalan domaćinima (FOTO)*, Novosti, 10.11.2021, <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1053960/princ-filip-karadjordjevic> [05.03.2022]; *Otkriven spomenik kraljici Mariji Karađorđević*, 18.11.2021, <https://m-novine.com/otkriven-spomenik-kraljici-mariji-karadjordjevic/> [05.03.2022].

¹¹³ *Kuća kralja Petra I Karađorđevića*, <https://beogradskonasledje.rs/arhiva-2/kuca-kralja-petra-i-karadjordjevic/> [05.03.2022]; *Kuća (istorijat)*, 10.07.2014, <http://www.kucakraljapetra.rs/lat/kuca-istorijat/> [05.03.2022].

Muzeum zostało otwarte w 2010 r. i obecnie stanowi nowoczesny obiekt, w którym znajdziemy m.in. stałą ekspozycję poświęconą serbskiemu władcy, ale w którym często odbywają się też imprezy kulturalne¹¹⁴.

Miejscami pamięci w przestrzeni publicznej są również liczne ulice i place, których nazwy przypominają o członkach dynastii Karađorđevićów. Najwięcej z nich znajdziemy oczywiście w stolicy kraju – w Belgradzie, np. *Vitezova Karađorđeve zvezde*, *Karađorđev trg*, *Karađorđeva*, *Kralja Petara*, *Bulevar kralja Petara I*. Co więcej, imię króla Aleksandra I Karađorđevicia nosi promenada rozciągająca się od Ušća do hotelu „Jugosławia” (*Jugoslavija*). Z kolei w Nowym Sadzie mamy *Bulevar kralja Petara I*, ulicę *Karađorđeva*, a w Niszu – *Vožda Karađorđa* oraz *Trg Kralja Aleksandra Ujedinitelja*.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że jedną z najważniejszych ulic w Belgradzie jest Bulwar Króla Aleksandra (*Bulevar kralja Aleksandra*). To najdłuższa ulica znajdująca się w całości w granicach serbskiej stolicy. Nie upamiętnia ona jednak postaci monarchy Aleksandra I Karađorđevicia, lecz króla Aleksandra Obrenovicia, panującego w Serbii od 1889 do 1903 r. Najczęściej mieszkańcy Belgradu nazywają tę ulicę po prostu „Bulwar” (*Bulevar*)¹¹⁵.

¹¹⁴ *Kuća kralja Petra I Karađorđevića*, Serbia.com, [https://www.serbia.com/srpski/posetite-srbiju/kulturne-atrakcije/muzeji/kuca-kralja-petra-i-karadordevica/\[05.03.2022\]](https://www.serbia.com/srpski/posetite-srbiju/kulturne-atrakcije/muzeji/kuca-kralja-petra-i-karadordevica/[05.03.2022]).

¹¹⁵ Po II wojnie światowej na krótko nazwę tej ulicy zmieniono na Bulwar Armii Czerwonej, a od 1952 do 1997 r. nazywano ją Bulwarem Rewolucji, *Bulevar Kral-*

Natomiast imię króla Aleksandra I Karađorđevića w serbskiej stolicy nosi także np. jeden z domów studenckich. Został wybudowany w 1928 r. Co ciekawe, jest to najstarszy dom studencki na Bałkanach. O jego powstaniu zdecydował dwa lata wcześniej właśnie ten jugosłowiański monarcha. Jednak w czasach komunistycznych nie mógł on nosić nazwy związanej z monarchią, więc zmieniono ją na tę ku czci bohatera narodowego, komunisty – Iva Lola Ribara. Dlatego obecnie ten studencki dom znany jest też jako „Lola”¹¹⁶. Należy dodać, że liczne szkoły w Serbii także noszą imiona władców z dynastii Karađorđevićów.

ja Aleksandra, Eyes on Belgrade, 01.12.2019, <https://eyesonbelgrade.com/en/bu-levar-kralja-aleksandra> [05.03.2022].

¹¹⁶ *Studentski dom „Kralj Aleksandar I – Lola”*, Studentski život, <https://www.studentskizivot.com/studentski-smestaj/studentski-dom-kralj-aleksandar-prvi/> [05.03.2022]; więcej na temat miejsc pamięci zarówno dynastii Karađorđevićów, jak i Obrenovićów zob. D. Aleksić, *Isprepletani tragovi Obrenovića i Karađorđevića*, Politika, 24.02.2018, <https://www.politika.rs/sr/clanak/398962/Isprepletani-tragovi-Obrenovica-i-Karadordevica> [05.03.2022].

7. Organizacje i partie monarchistyczne w Serbii

Obecnie w Serbii, poza członkami dynastii, czy też władzą, instytucjami kultury, działalność na rzecz podtrzymywania pamięci o dynastii Karađorđevićów prowadzona jest przez różnego rodzaju organizacje, także przez partie polityczne.

Jedną ze wspomnianych już powyżej organizacji pozarządowych jest Stowarzyszenie „Królestwo Serbii”. Warto podkreślić, że jest to największa organizacja rojalistyczna w Serbii. Liczy ok. 20 tysięcy członków. Głównie są to ludzie młodzi, poniżej 35 roku życia. Stowarzyszenie utworzono w 2010 r., jednak jego prekursorem była pozarządowa organizacja „Królewska Młodzież” (*Kraljeva omladina*), założo-

na w 2008 r. przez studentów Uniwersytetu w Belgradzie. Obecnie działa ona pod auspicjami następcy tronu, księcia Aleksandra. Jej podstawowym celem jest doprowadzenie do odnowienia monarchii w Serbii, a na jej tronie ma zasiąść król Aleksandar II Karađorđević¹¹⁷.

Tytuł honorowego członka Stowarzyszenia posiadają¹¹⁸:

- Dragomir Acović – przewodniczący Rady Królewskiej, z wykształcenia architekt. Jego przodkowie znali się z członkami dynastii Karađorđevićów,
- Matija Bećković – członek Rady Królewskiej, pisarz i poeta,
- Radoš Bajić – aktor, scenarzysta i reżyser.

Tytuł honorowego członka Stowarzyszenia nosił również zmarły w 2022 r. Lavrentije Trifunović – ordynariusz eparchii šabačko-valjevskej¹¹⁹.

Stowarzyszenie przedstawia też dane z przeprowadzonych badań opinii publicznej, które wskazują, że 39,7% obywateli Serbii popiera ustanowienie monarchii parlamentarnej. Co więcej, jak samo zaznacza, jest to wynik osiągnięty bez prowadzenia jakiejkolwiek kampanii promocyjnej na ten temat¹²⁰.

¹¹⁷ Udruženje Kraljevina Srbija, *O nama*, <https://kraljevinasrbija.rs/o-udruzenju/o-nama/> [16.03.2022].

¹¹⁸ Udruženje Kraljevina Srbija, *Počasni članovi Udruženja*, <https://kraljevinasrbija.rs/o-udruzenju/pocasni-clanovi-udruzenja/> [16.03.2022].

¹¹⁹ *Premينو episkop šabački Lavrentije*, *Danas*, 23.01.2022, <https://www.danas.rs/ve-sti/drustvo/preminuo-episkop-sa23.01.2022,backi-lavrentije/> [16.03.2022].

¹²⁰ Udruženje Kraljevina Srbija, *O nama...*

Zdecydowanym zwolennikiem monarchii wciąż pozostaje Vuk Drašković, jeden ze współzałożycieli Serbskiego Ruchu Odnowy (*Srpski pokret obnove*, SPO) – partii politycznej powstałej w 1990 r., o profilu monarchistycznym i antykomunistycznym¹²¹. Popiera on także Ruch Ravnogorski (*Ravnogorski pokret*), czyli czetników z czasów II wojny światowej. Pozytywnie zatem oceniał rehabilitację przywódcy tego ruchu, D. Mihailovicia, do której ostatecznie doszło w 2015 r., uznając tę decyzję jednocześnie za rehabilitację samej Serbii¹²².

W 2017 r. w wyniku rozłamu w ramach SPO powstało kolejne ugrupowanie polityczne – Ruch Odnowy Królestwa Serbii (*Pokret obnove Kraljevine Srbije*, POKS). Na jego czele stanął były wiceprzewodniczący Serbskiego Ruchu Odnowy, Žika Gojković¹²³. POKS opowiada się zdecydowanie za ustanowieniem konstytucyjnej monarchii parlamentarnej, a także za tym, aby przyszła, odnowiona serbska monarchia stała się częścią Unii Europejskiej¹²⁴.

¹²¹ B. Stojanović, *Srpski pokret obnove*, [w:] (Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji, Z. Stojiljković, D. Spasojević, G. Pilipović (red.), Beograd 2013, s. 312.

¹²² Drašković: *Rehabilitacija Mihailovića, rehabilitacija Srbije*, N1, 14.05.2015, <https://rs.n1info.com/vesti/a60302-reakcije-na-rehabilitaciju-draze-mihailovica/> [16.03.2022].

¹²³ *Otepljeno krilo SPO se registruje*, Danas, 20.06.2017, <https://www.danas.rs/vesti/politika/otepljeno-krilo-spo-se-registruje/> [16.03.2022].

¹²⁴ *Osnivanje Pokreta obnove Kraljevine Srbije*, Danas, 05.06.2017, <https://www.danas.rs/vesti/politika/osnivanje-pokreta-obnove-kraljevine-srbije/> [16.03.2022].

W 2020 r. podczas wyborów parlamentarnych POKS wraz z innymi organizacjami rojalistycznymi, takimi jak: Front Monarchistyczny (*Monarhistički front*) oraz Serbski Ruch Monarchistów (*Srpski pokret monarhista*), utworzył koalicję wyborczą „Za Królestwo Serbii” (*Za kraljevinu Srbiju*)¹²⁵. Jednak nie zdobyła ona znaczącego poparcia społecznego. Na koalicję oddało swój głos zaledwie 2,67% wszystkich wyborców (85 888 osób)¹²⁶.

Obecnie POKS jest wewnętrznie podzielony. Jedną frakcję tworzą osoby popierające jako przewodniczącego partii Žikę Gojkovicia, natomiast drugą te, które opowiadają się za przywództwem Vojislava Mihailovicia¹²⁷ – wnuka Dragoljuba Mihailovicia, przywódcy czetników z czasów II wojny światowej. Każda z tych grup konsekwentnie twierdzi, że to ona właśnie jest tym prawdziwym Ruchem Odnowy Królestwa Serbii. W związku z tym w tegorocznych wyborach

¹²⁵ POKS, *Monarhistički front i Savez bačkih Bunjevaca zajedno na izborimai*, Danas, 04.03.2020, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori-2020/poks-monarhisticki-front-i-savez-backih-bunjevaca-zajedno-na-izborimai/> [18.03.2022]; częścią tejże koalicji był również Savez bačkih Bunjevaca, który popiera różnego rodzaju działania podejmowane przez organizacje monarchistyczne w Serbii, *Savez bačkih Bunjevaca, Saopštenja*, <http://www.sbb.org.rs/index.php/aktivnosti-stranke/saopstenja> [18.03.2022].

¹²⁶ Republički Zavod za statistiku, *Izbori za narodne poslanike Narodne Skupštine Republike Srbije*, Beograd jun 2020, s. 9.

¹²⁷ *Deo rukovodstva POKS: Vojislav Mihailović izabran za predsednika stranke*, Danas, 03.01.2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/deo-rukovodstva-poks-vojislav-mihailovic-izabran-za-predsednika-stranke/> [18.03.2022]; *RASPAD! POKS dobija i drugog predsednika*, Direktno.rs, 03.01.2022, <https://direktno.rs/politika/391036/poks-gojkovic-jelic-mihailovic.html> [18.03.2022].

zarówno parlamentarnych, prezydenckich, jaki i lokalnych, jakie odbyły się 3 kwietnia 2022 r., obie frakcje wystartowały osobno. Pierwsza z wymienionych frakcji zdecydowała się na stworzenie wspólnej listy z ugrupowaniem Serbskiego Ruchu Dveri (*Srpski pokret Dveri*), o nazwie Patriotyczny Blok dla Odnowy Królestwa Serbii (*Patriotski blok za obnovu Kraljevine Srbije*)¹²⁸. Wspólnym kandydatem tejże koalicji do fotela prezydenta Serbii był Boško Obradović – lider partii Dveri. Przyznał on wprost, że opowiada się za odnowieniem monarchii i szanowaniem rojalistycznej tradycji serbskiego narodu i państwa. Co więcej, podkreślił, że Serbia od zawsze była monarchią, nie licząc okresu niewoli osmańskiej i komunizmu. Wobec tego, w opinii Obradovicia, do rzeczywistej dyskontynuacji z totalitarnym dziedzictwem komunistycznym nigdy nie dojdzie, jeśli nie odnowi się Królestwa Serbii¹²⁹.

Natomiast druga frakcja POKS, na czele z Vojislavem Mihailoviciem, współtworzy w wyborach koalicję NADA wraz z Demokratyczną Partią Serbii i 28 innymi mniejszymi partiami oraz stowarzyszeniami obywatelskimi w wyborach do

¹²⁸ Koalicja oko Dveri i frakcije POKS-a predala listu za parlamentarne izbore, 22.02.2022, <https://www.o21.rs/story/Info/Srbija/298538/Koalicija-ok-Dveri-i-frakcije-POKS-a-predala-listu-za-parlamentarne-izbore.html> [23.02.2022].

¹²⁹ B. Obradović, *Boško Obradović nedeljom: Mi smo za obnovu Kraljevine Srbije*, Direktno.rs, 14.02.2022, <https://direktno.rs/kolumne/397867/bosko-obradovic-kolumna-direktno.html> [18.02.2022].

władz Belgradu¹³⁰. To właśnie V. Mihailović był kandydatem koalicji na prezydenta Belgradu, z kolei Miloš Jovanović, przewodniczący DSS, wybrany został jako kandydat na prezydenta Serbii. Lider DSS również opowiada się za przywróceniem monarchii w Serbii, twierdząc, że w ten sposób kraj pozbędzie się dziedzictwa tak Jugosławii, jak i komunizmu¹³¹.

¹³⁰ *POKS nastavlja saradnju sa DSS-om u okviru koalicije NADA*, N1, 11.01.2022, <https://rs.n1info.com/vesti/poks-nastavlja-saradnju-sa-dss-om-u-okviru-koalicije-nada/> [15.02.2022].

¹³¹ M. Janković, *Izbori u Srbiji 2022: Ko su kandidati za predsednika Srbije*, BBC.news, 08.03.2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-60638909> [10.03.2022].

Podsumowanie

Pamięć o dynastiach na Bałkanach jest wciąż żywa i wciąż wzmacniana, ale też wykorzystywana – wręcz nadużywana – w celach stricte politycznych. Dynastie królewskie stanowią część nie tylko dziedzictwa narodowego, kulturowego i historycznego obu bałkańskich narodów, ale także ich tożsamości. Wraz z rozpadem państwa jugosłowiańskiego oraz zapoczątkowaniem procesu transformacji systemowej, można zauważyć wzmacnianie pamięci o dynastiach w tych państwach.

Zjawisko pamięci o ostatniej serbskiej dynastii charakteryzuje się pewną specyfiką i jest odmienne np. w porów-

naniu do przykładu czarnogórskiego. Przede wszystkim należy zdecydowanie podkreślić, że w odróżnieniu do Czarnogóry, gdzie kluczowym podmiotem wzmacniającym pamięć o czarnogórskiej dynastii Petrović-Njegoš (poza jej potomkami) są władze Czarnogóry, serbskie władze – pomimo licznych apeli formułowanych konsekwentnie przez potomków rodziny królewskiej – wciąż nie przyjęły żadnej ustawy regulującej ich status. Potomkowie jednak wyrażają ambicje większego zaangażowania się w kształtowanie sytuacji w państwie. Szczególnie po zmianach, jakie zaszły w Serbii wraz z upadkiem reżimu Slobodana Miloševicia, podejmują działania przede wszystkim w celu wzmocnienia w społeczeństwie serbskim pamięci o swych przodkach (oraz ich dokonaniach), a także swej własnej, obecnej pozycji.

Wobec tego, tuż po powrocie z emigracji do Serbii, potomkowie Karađorđevićów zaangażowali się przede wszystkim w procesy rehabilitacyjne oraz w odzyskanie zabranego ich przodkom mienia przez władze komunistyczne. Odbывające się w ostatnich latach procesy rehabilitacyjne, nie tylko członków rodziny królewskiej, w konsekwencji doprowadziły do pogłębienia podziałów w społeczeństwie serbskim na zwolenników ruchów rojalistycznych oraz na zwolenników partyzantów i dziedzictwa komunistycznego. Potomkowie Karađorđevićów oczywiście są jednymi z depozytariuszy pamięci o czasach sprzed epoki komunizmu w Serbii, a także reprezentantami ofiar reżimu komunistycznego. Oprócz nich działają także różne organizacje oraz partie polityczne,

które starają się być swoistym głosem owych ofiar, jak też podmiotami podtrzymującymi pamięć o serbskiej historii, budowanej przez władców kolejnych dynastii. Jednocześnie dokonują reinterpretacji historii Serbii nie tylko sprzed 1945 r., ale również z czasów komunistycznych.

Ze względu na długą tradycję rządów monarchistycznych w Serbii, w przestrzeni publicznej państwa oraz w obszarze szeroko pojętej kultury istnieje wiele miejsc pamięci o członkach dynastii Karađorđevićów. Co więcej, w ostatnich latach powstaje ich coraz więcej – są to nie tylko pomniki, ale także rozwijająca się kinematografia o tematyce historycznej, dotycząca również tematów związanych z ostatnią serbską dynastią. Jednocześnie upamiętniane są ważne wydarzenia związane z historią Serbii, tą współtworzoną właśnie przez kolejnych monarchów, ale także z poszczególnymi członkami rodziny królewskiej.

Bibliografia

Dokumenty

Arhiv Jugoslavije, *Deklaracija o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 29. novembar 1945., http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/deklaracija_o_proglasenju_fnrj.html [15.02.2022].

Republički Zavod za statistiku, *Izbori za narodne poslanike Narodne Skupštine Republike Srbije*, Beograd jun 2020.

Službenik glasnik Republike Srbije, *Zakon o rehabilitaciji*, 33(2006).

Službenik glasnik Republike Srbije, *Zakon o rehabilitaciji*, 92(2011).

Vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije, *Naredba*, 02.08.1947, https://royalfamily.org/wp-content/uploads/2014/08/resenje-o-oduzimanju_imovine1.pdf [12.02.2022].

Monografie

- Domachowska A., *Proces budowania narodu czarnogórskiego w latach 1991-2018. Geneza i uwarunkowania*, Toruń 2019.
- Đureinović J., *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution*, Abingdon, Oxon 2020.
- Jelavich B., *Historia Bałkanów wiek XVIII i XIX*, t. 1, Kraków 2005.
- Jelavich B., *Historia Bałkanów wiek XX*, t. 2, Kraków 2005.
- Judah T., *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, London 1997.
- Podhorodecki L., *Jugosławia. Zarys dziejów*, Warszawa 1979.
- Sekulović A., *Rehabilitacija Draže Mihailovića. Političko nasilje nad istinom i pravom*, Beograd 2016.
- Skowronek J., Tanty M., Wasilewski T., *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1977.
- Stojanović B., *Srpski pokret obnove, [w:] (Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji*, Z. Stojiljković, D. Spasojević, G. Pilipović (red.), Beograd 2013.
- Stryjek T., *Współczesna Serbia i Chorwacja wobec własnej historii*, Warszawa 2020.
- Szymczak T., *Jugosławia, państwo federacyjne*, Łódź 1982.
- Zacharias M. J., *Komunizm. Federacja. Nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004.

Artykuły

- Domachowska A., *Njegoš and memory disputes in Montenegro*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), z. 2, s. 33-58.

- Dymarski M., *Serbian political leadership: archetype and modernity*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 51(1), 2016.
- Jakšić D., *Rehabilitacija u krivičnom pravu Srbije*, „NBP: žurnal za kriminalistiku i prawo”, 2/2014, Beograd.
- Morawski K. S., *The assassination of King Alexander I of Yugoslavia in the light of archival press articles*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 51(1), 2016.
- Škorić M., Milivoj B., *Politics of memory, historical revisionism, and negationism in postsocialist Serbia*, „Filozofija i društvo/Philosophy and Society” 28(3), 2017.

Źródła internetowe

- Albania buries royal claimant Leka Zogu*, BBCNews, 03.12.2011, <https://www.bbc.com/news/world-europe-16021010> [07.01.2022].
- Aleksić D., *Isprepletani tragovi Obrenovića i Karađorđevića*, Politika, 24.02.2018, <https://www.politika.rs/sr/clanak/398962/Isprepletani-tragovi-Obrenovica-i-Karadordevica> [05.03.2022].
- Banjanin J., *Jugoslovenka za sva vremena: Nova serija koja se naslanja na “Crveni mesec”*, Novosti, 29.05.2020, <https://www.novosti.rs/vesti/scena.147.html:867363-Jugoslovenka-za-sva-vremena-Nova-serija-koja-se-naslanja-na-Crveni-mesec> [27.02.2022].
- Bilbija B., *Savetnici iz dvorske trpezarije*, Politika, 21.01.2012, <https://www.politika.rs/sr/clanak/205461/Savetnici-iz-dvorske-trpezarije> [22.02.2022].
- Bradandji I., *Vuk Drašković: Lauševićev lik je najtragičniji u “Kralju”; Loza Karađorđevića: Ko će koga igrati u “Kralju”*, 19.06.2020, <https://nova.rs/zabava/showbiz/vuk-draskovic-lausevicev-lik-je-najtragicniji-u-kralju/> [27.02.2022].
- Bulevar Kralja Aleksandra*, Eyes on Belgrade, 01.12.2019, <https://eyesonbelgrade.com/en/bulevar-kralja-aleksandra> [05.03.2022].

- Čolić N., *Pre dvadeset godina Karađorđevići se vratili na Dedinje*, Danas, 18.07.2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/pre-dva-deset-godina-karadjordjevici-se-vratili-na-dedinje/> [22.02.2022].
- Crnjanski Spasojević V., *Rehabilitovan princ Andrej*, Novosti, 24.02.2014, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:479826-Rehabilitovan-princ-Andrej> [24.02.2022].
- Crnjanski Spasojević V., *Rehabilitovan princ Tomislav*, Novosti, 25.12.2013, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:470374-Rehabilitovan-princ-Tomislav> [27.02.2022].
- Crnjanski Spasojević V., *Rehabilitovana kraljica Marija Karađorđević*, Novosti, 14.04.2014, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:487272-Rehabilitovana-kraljica-Marija-Karadjordjevic> [24.02.2022].
- Danas na Oplencu državna komemorativna ceremonija*, 25.07.2016, <https://www.atvbl.rs/danas-na-oplencu-drzavna-komemorativna-ceremonija> [18.02.2022].
- Danas sahrana kneza Aleksandra Karađorđevića*, B92, 20.05.2016, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&m-m=05&dd=20&nav_category=12&nav_id=1133637 [03.03.2022].
- Deklaracijom do promene Zakona o rehabilitaciji*, Radio Sloboda Evropa, 20.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-deklaracija-rehabilitacija/28864257.html> [26.02.2022].
- Deo rukovodstva POKS: Vojislav Mihailović izabran za predsednika stranke*, Danas, 03.01.2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/deo-rukovodstva-poks-vojislav-mihailovic-izabran-za-predsednika-stranke/> [18.03.2022].
- Dokumentarni film „Arsen Karađorđević“ 26. februara u Zaječaru*, 24.02.2019, <https://timokpress.rs/kultura/dokumentarni-film-arsen-karadjordjevic-26-februara-u-zajecaru/> [27.02.2022].
- Dražković: Rehabilitacija Mihailovića, rehabilitacija Srbije*, N1, 14.05.2015, <https://rs.n1info.com/vesti/a60302-reakcije-na-rehabilitaciju-draze-mihailovica/> [16.03.2022].

- Equestrian Statues, *Alexander I of Yugoslavia*, <https://equestrian-statue.org/alexandre-i-de-yugoslavia/> [28.02.2002].
- Ispravljena nepravda: rehabilitovana kraljica Marija Karađorđević*, 16.04.2014, <http://www.princesselizabeth.org/?p=4573> [24.02.2022].
- Janković M., *Izbori u Srbiji 2022: Ko su kandidati za predsednika Srbije*, BBC.news, 08.03.2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-60638909> [10.03.2022].
- Karađorđev Konak i crkva na Oplencu*, Serbia.com, <https://www.serbia.com/srpski/posetite-srbiju/kulturne-atrakcije/manastiri-i-crkve/karadordev-konak-i-crkva-na-oplencu/> [03.03.2022].
- Kljajić S., *Rehabilitacija između prava i politike*, Politika, 02.03.2015, <https://www.politika.rs/sr/clanak/320373/Nepoznati-Draza/Rehabilitacija-između-prava-i-politike> [26.02.2022].
- Knez Pavle Karađorđević konačno rehabilitovan*, http://www.princesselizabeth.org/?page_id=3596 [26.02.2022].
- Koalicija oko Dveri i frakcije POKS-a predala listu za parlamentarne izbore*, 22.02.2022, <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/298538/Koalicija-ok-Dveri-i-frakcije-POKS-a-predala-listu-za-parlamentarne-izbore.html> [23.02.2022].
- Kontić J., *Otkriven spomenik vojvodi Mirku na Trgu nezavisnosti*, Vijesti, 31.07.2017, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/70292/otkriven-spomenik-vojvodi-mirku-na-trgu-nezavisnosti> [22.01.2022].
- Koprivica J., *Karađorđevići kao filmski junaci i negativci*, 14.03.2021, <https://nova.rs/kultura/karadordevici-kao-filmski-junaci-i-negativci/> [27.02.2022].
- Kovačević N., *Od Dedinja preko Miločera do Kranja*, Politika, 07.09.2006, <https://www.politika.rs/sr/clanak/14784/Od-Dedinja-preko-Milocera-do-Kranja> [26.02.2022].
- Kraljevska Porodica Srbije, Kraljevski dvor*, <https://royalfamily.org/lat/palate/kraljevska-palata/> [26.02.2022].

- Kraljevska Porodica Srbije, *Venčanje Princa Mihaila Karađorđevića i Princeze Ljubice*, 23.10.2016, <https://royalfamily.org/lat/wedding-of-prince-mihailo-and-princess-ljubica-karadjordjevic/> [22.02.2022].
- Kraljevska Porodica Srbije, *Venčanje Princa Filipa i Danice Marinković*, 12.10.2017, <https://royalfamily.org/lat/vencanje-princa-filipa-i-danice-marinkovic/> [22.02.2022].
- Kuća (istorijat), 10.07.2014, <http://www.kucakraljapetra.rs/lat/kuca-istorijat/> [05.03.2022].
- Kuća kralja Petra I Karađorđevića, <https://beogradskonasledje.rs/arhiva-2/kuca-kralja-petra-i-karadjordjevica> [05.03.2022].
- Kuljić T., *Monumentalizacija srpske monarhije*, Pešćanik, 31.08.2005, <https://pescanik.net/monumentalizacija-srpske-monarhije/> [05.01.2022].
- Lončar R., *Od Sežane do Đevdlije, oteto ne vraćaju*, Nasi u svetu, 01.02.2019, <https://www.nasiusvetu.com/izdvajamo/16368/od-sezane-do-devdlije-oteto-ne-vracaju-3/> [27.02.2022].
- Matović D., *PRINC FILIP OTKRIO SPOMENIK KRALJICI MARIJI: Sjajna manifestacija u Indiji, mladi Karađorđević zahvalan domaćinima (FOTO)*, Novosti, 10.11.2021, <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1053960/princ-filip-karadjordjevic> [05.03.2022].
- Matović D., *Rehabilitovan princ Aleksandar Karađorđević*, Novosti, 08.07.2015, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:556532-Rehabilitovan-princ-Aleksandar-Karadjordjevic> [26.02.2022].
- Miljković M. D., *Otkriven spomenik Stefanu Nemanji uz kršenje epidemioloških mera*, Danas, 27.01.2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/svecano-otvaranje-spomenika-stefanu-nemanji-foto/>.
- Milošević M., *Druga sahrana kralja jedne nesreće*, Vreme, br 1108, 29.03.2012, <https://www.vreme.com/vreme/druga-sahrana-kralja-jedne-nesrece/> [03.03.2022].

- Milošević S., *Generator i posledica istorijskog revizionizma*, „Helsinkička povelja”, nr 169-170, 2012.
- Milošević S., *Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*, „Zgodovinski časopis” 67(3-4), 2013.
- Milošević S., *Istorija pred sudom. Interpretacija prošlosti i pravni aspekti u rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*, Beograd 2013.
- Mitrović N., *Srbija, film i istorija: „Karađorđe” se vraća kući: Kako je izgledala potraga za najstarijim domaćim igranim filmom*, BBC.news, 30.11.2021, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59472174> [03.03.2022].
- Mučibabić D., *Spomenik kralju Aleksandru između Starog i Novog dvora*, Politika, 03.11.2018, <https://www.politika.rs/sr/clanak/414894/Spomenik-kralju-Aleksandru-između-Starog-i-Novog-dvora> [03.03.2022].
- Nikolić I., *Serbia's Ex-Royals Struggle to Win Back Riches*, Balkan Insight, 03.09.2015, <https://balkaninsight.com/2015/09/03/serbia-s-ex-royals-struggle-to-win-back-riches-09-03-2015/> [24.02.2022].
- Njeno Kraljevsko Visočanstvo Princeza Jelisaveta od Jugoslavije*, http://www.princesselizabeth.org/?page_id=21 [22.02.2022].
- Novi početak 2000-2003*, Beograd, <http://www.beograd.rs/lat/upoznajte-beograd/1277-novi-pocetak-2000-2003/> [22.02.2022].
- Obradović B., *Boško Obradović nedeljom: Mi smo za obnovu Kraljevine Srbije*, Direktno.rs, 14.02.2022, <https://direktno.rs/kolumne/397867/bosko-obradovic-kolumna-direktno.html> [18.02.2022].
- Odluka o proglašenju kneza Pavla Karađorđevića ratnim zločincem*, http://www.27mart.com/archive_item.php?archives_id=82&-phrase= [26.02.2022].
- Orašac – mesto nastanka slobodne Srbije, Mój svet u boji*, 27.04.2020, <http://www.mojsvetuboji.com/orasac-mesto-nastanka-slobodne-srbije/> [03.03.2022].

- Osnivanje Pokreta obnove Kraljevine Srbije*, Danas, 05.06.2017, <https://www.danas.rs/vesti/politika/osnivanje-pokreta-obnove-kraljevine-srbije/> [16.03.2022].
- Otcepljeno krilo SPO se registruje*, Danas, 20.06.2017, <https://www.danas.rs/vesti/politika/otcepljeno-krilo-spo-se-registruje/> [16.03.2022].
- Otkriven spomenik kraljici Mariji Karađorđević*, 18.11.2021, <https://m-novine.com/otkriven-spomenik-kraljici-mariji-karadjordjevic/> [05.03.2022].
- Otkriven spomenik kralju Petru Prvom Karađorđeviću, dobro došao kući najvoljeniji srpski vladaru*, RTV, 25.11.2018, https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/otkriven-spomenik-kralju-petru-prvom-karadjordjevicu-dobro-dosao-kuci-najvoljeniji-srpski-vladaru_969527.html [03.03.2022].
- Otkriven spomenik kralju Petru Prvom u Novom Sadu*, RTS, 25.11.2018, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3333466/otkrivanje-spomenika-kralju-petru-prvom-u-novom-sadu.html> [03.03.2022].
- POKS nastavlja saradnju sa DSS-om u okviru koalicije NADA*, N1, 11.01.2022, <https://rs.n1info.com/vesti/poks-nastavlja-saradnju-sa-dss-om-u-okviru-koalicije-nada/> [15.02.2022].
- POKS, Monarhistički front i Savez bačkih Bunjevaca zajedno na izborimai*, Danas, 04.03.2020, <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori-2020/poks-monarhisticki-front-i-savez-backih-bunjevaca-zajedno-na-izborimai/> [18.03.2022].
- Pravosnažno rehabilitovan i kralj Petar II Karađorđević, slijedi restitucija imovine*, Portal Analitika, 29.08.2015, <https://www.portalanalitika.me/clanak/199544--pravosnazno-rehabilitovan-i-kralj-petar-ii-karadordevic-slijedi-restitucija-imovine> [26.02.2022].

- Prelević Č., Markuš J., *Kraljici uloga namesnika*, Novosti, 03.07.2010, https://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:290935-Kraljici-uloga-namesnika [08.01.2022].
- Premينو episkop šabački Lavrentije*, Danas, 23.01.2022, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/preminuo-episkop-sa23.01.2022,backi-lavrentije/> [16.03.2022].
- Princ Stefan Karađorđević kršten u Crkvi Svetog Andreja*, RTS, 15.12.2018, <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/471/svet-poznatih/3356404/princ-stefan-karadjordjevic-krsten-u-crkvi-svetog-andreja.html> [22.02.2022].
- Radojević V., *Princ traži priznanje*, Novosti, 24.07.2011, <https://www.novosti.rs/vesti/planeta.70.html:339207-Princ-trazi-priznanje> [09.01.2022].
- RASPAD! POKS dobija i drugog predsednika*, Direktno.rs, 03.01.2022, <https://direktno.rs/politika/391036/poks-gojkovic-jelic-mihailovic.html> [18.03.2022]
- Ravna Gora*, RTS, 04.10.2020, <https://www.rts.rs/page/tv/sr/story/22/rts-svet/4090072/.html> [27.02.2022].
- Rehabilitacija Karađorđevića: Knez Pavle nije izdao*, Novosti, 14.12.2011, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:357719-Rehabilitacija-Karadjordjevica-Knez-Pavle-nije-izdao> [26.02.2022].
- Rehabilitovan Andrej Karađorđević*, RTS, 24.02.2014, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/1530456/rehabilitovan-andrej-karadjordjevic.html> [24.02.2022].
- Rehabilitovan knez Pavle*, RTS, 15.12.2011, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/1009416/rehabilitovan-knez-pavle.html> [10.02.2022].
- Rehabilitovan kralj Petar II Karađorđević*, RTV, 31.08.2015, https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/rehabilitovan-kralj-petar-ii-karadjordjevic_633998.html [24.02.2022].

- Rehabilitovan kralj Petar II Karađorđević*, Vreme, <https://www.vreme.com/projekat/rehabilitovan-kralj-petar-ii-karadjordjevic/> [10.02.2022].
- Rehabilitovan princ Aleksandar Karađorđević*, N1, 08.07.2015, <https://rs.n1info.com/vesti/a75349-rehabilitovan-princ-aleksandar-karadjordjevic/> [24.02.2022].
- Rehabilitovan princ Tomislav Karađorđević*, Nezavisne novine, 26.12.2013, <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Rehabilitovan-princ-Tomislav-Karadjordjevic/223977> [22.02.2022].
- Rehabilitovana kraljica Marija Karađorđević*, RTV, 14.04.2014, https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/rehabilitovana-kraljica-marija-karadjordjevic_478318.html [24.02.2022].
- Rehabilitovani Jelisaveta i Aleksandar Karađorđević*, N1, 06.12.2014, <https://rs.n1info.com/vesti/a17791-rehabilitovani-jelisaveta-i-aleksandar-karadjordjevic/> [24.02.2022].
- Rehabilitovani Jelisaveta, Aleksandar i Nikola Karađorđević*, RTV, 05.12.2014, https://rtv.rs/sr_lat/drustvo/rehabilitovani-jelisaveta-aleksandar-i-nikola-karadjordjevic_544513.html [24.02.2022].
- Sahrana članova porodice Karađorđević*, Aljazeera, 26.05.2013, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2013/5/26/sahrana-clanova-porodice-karadordevic> [03.03.2022].
- Sahrana kneza Pavla na Oplencu*, Vreme, <https://www.vreme.com/projekat/sahrana-kneza-pavla-na-oplencu/> [03.03.2022].
- Sahrana kralja Petra Drugog 26. Maja*, RTS, 23.04.2013, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/1310960/sahrana-kralja-petra-drugog-26-maja.htm> [03.03.2022].
- Savez bačkih Bunjevaca, Saopštenja*, <http://www.sbb.org.rs/index.php/aktivnosti-stranke/saopstenja> [18.03.2022].
- Sećanje na princa Tomislava Karađorđevića*, Rasejanje.info, 12.07.2021, <https://www.rasejanje.info/2021/07/12/secanje-na-princa-tomislava-karadjordjevica/> [22.02.2022].

- Serbia.com, <https://www.serbia.com/srpski/posetite-srbiju/kulturne-atrakcije/muzeji/kuca-kralja-petra-i-karadordevica/> [05.03.2022].
- Shqipëri: E shtuna Ditë Zie për vdekjen e Leka Zogut*, Radio Evropa e Lirë, 30.11.2011, <https://www.evropaelire.org/a/24407413.html> [07.01.2022].
- Spomenik kralju Aleksandru između Starog i Novog dvora*, Politika, 03.11.2018, <https://www.politika.rs/sr/clanak/414894/Spomenik-kralju-Aleksandru-između-Starog-i-Novog-dvora> [03.03.2022].
- Sretenje u Srbiji – praznik crkve i države*, P-portal, 15.02.2022, <https://p-portal.net/sretenje-u-srbiji-praznik-crkve-i-drzave/> [26.02.2022].
- Studentski dom „Kralj Aleksandar I – Lola“*, Studentski život, <https://www.studentskizivot.com/studentski-smestaj/studentski-dom-kralj-aleksandar-prvi/> [05.03.2022].
- Subotica dobija spomenik kralju Petru I Karađorđeviću vredan 21 milion dinara*, 25.08.2021, <https://www.021.rs/story/Info/Vojvodina/282985/Subotica-dobija-spomenik-kralju-Petru-I-Karadjordjevicu-vredan-21-milion-dinara.html> [05.03.2022].
- Svečano otkriven Spomenik kralju Petru Prvom Karađorđeviću*, Subotica.com, 30.11.2021, <https://www.subotica.com/vesti/svecano-otkriven-spomenik-kralju-petru-prvom-karadjordjevicu-id42847.html> [05.03.2022].
- Tasić J., *Beograd treba da sledi primer Podgorice*, Danas, 17.04.2011, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/beograd-treba-da-sledi-primer-podgorice/> [22.02.2022].
- The Royal Family of Serbia, *HM King Peter I of the Serbs, Croats and Slovenes*, <https://royalfamily.org/dinasty/hm-king-peter-i-of-the-serbs-croats-and-slovenes/> [14.02.2022].
- The Royal Family of Serbia, *The White Palace*, <https://royalfamily.org/palaces/the-white-palace/> [26.02.2022].

- Udruženje Kraljevina Srbija, *O nama*, <https://kraljevinasrbija.rs/o-udruzenju/o-nama/> [16.03.2022].
- Udruženje Kraljevina Srbija, *Počasni članovi Udruženja*, <https://kraljevinasrbija.rs/o-udruzenju/pocasni-clanovi-udruzenja/> [16.03.2022].
- VELIKA PLANA: Obeleženo 204 godine od ubistva vožda Karađorđa, 27.07.2021, <https://epodunavlje.rs/index.php/vesti/item/10604-velika-plana-obeleženo-204-godine-od-ubistva-vozda-karadjordja> [18.02.2022].
- Vukčević J., *Prijedlog da se Miločer vrati Karađorđevićima podigao Budvu na noge*, Radio Slobodna Evropa, 16.07.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crnagora-restitucija-imovina-karadjordjevici/31362451.html> [26.02.2022].
- Williams C. J., *King Michael's Visit Stirs Joy and Unease in Romania*, Los Angeles Times, 27.04.1992, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1992-04-27-mn-642-story.html> [07.01.2022].
- Završeno snimanje filma "Kralj Petar Prvi", N1, 02.08.2018, <https://rs.n1info.com/kultura/a408824-zavrseno-snimanje-filma-kralj-petar-prvi/> [27.02.2022].

Agata Domachowska

Starszy analityk w Zespole Bałkańskim IES

Dr hab., prof. UMK, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Stypendystka Fundacji Kościuszkowskiej. Prowadziła badania na Uniwersytecie w Pittsburghu, George Washington University, Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie, a także w archiwach i bibliotekach w Serbii, Czarnogórze, Albanii, Macedonii Północnej oraz w Chorwacji. Odebrała również staż w Parlamencie Europejskim oraz praktyki w Ambasadzie RP w Tiranie (Albania). Kierownik Pracowni Badań nad Pamięcią Zbiorową w Postkomunistycznej Europie (POSTCOMER) oraz członkini Polskiej Komisji Bałkanistyki Historycznej i Kulturowej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dyskursów dotyczących tożsamości, procesów narodotwórczych, a także polityki pamięci w państwach Bałkanów Zachodnich, diaspor bałkańskich, emigracji oraz polityki i kultury państw bałkańskich.

ISBN 978-83-66413-72-6

www.ies.lublin.pl